755

नं० ६५५-घ

कामन्दकीयनीतिसारः

पत्राणि २६

नं० ७५५-घ

३०

व्यास बं० २ काव्य
७५५

व्यासस्यायं कामंदकीयनीतिसारः ४४
१३२५

का
१

ॐ श्रीगणेशाय विघ्नौघहर्त्रे नमः ॥ अथ कामन्दकीयनीतिसारः ॥ ॐ यस्य प्रभावाद्भुवनं शाश्वते पथि तिष्ठ
ति देवः स जयति श्रीमान्दण्डधारो महीपतिः १ वंशे विशालवंश्यानामृषीणामिव भूयसां अप्रतिग्राहका
णां यो बभूव भुवि विश्रुतः २ जातवेदा इवार्चिष्मान्वेदान्वेदविदां वरः योऽधीतवान्सुचतुरश्चतुरोऽप्येकवेदवा
त् ३ यस्याभिचारवज्रेण वज्रज्वलनतेजसः पपात मूलतः श्रीमान्सुपर्वा नन्दपर्वतः ४ एकाकी मन्त्रश
क्त्या यः शक्त्या शक्तिधरोपमः आजहार नृचन्द्राय चन्द्रगुप्ताय मेदिनीं ५ नीतिशास्त्रामृतं धीमानर्थशास्त्रम
होदधेः समुद्दध्रे नमस्तस्मै विष्णुगुप्ताय वेधसे ६ दर्शनात्तस्य सुदृशो विद्यानां पारदृश्वनः राजविद्याप्रि
यतया संक्षिप्तग्रन्थमर्थवत् ७ उपार्जने पालने च भूमेर्भूमीश्वरं प्रति यत्किंचिदुपदेक्ष्यामो राजविद्याविदां
मतं ८ राजास्य जगतो हेतुर्वृद्धेर्वृद्धाभिसंमतः नयनानन्दजननः शशांक इव तोयधेः यदि न स्यान्नरपतिः स
म्यङ्नेता ततः प्रजा अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव १० धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपुरंजयं राजा
नमभिमन्येत प्रजापतिमिव प्रजा प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवं वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तदभावे सद
प्यसत् न्यायप्रवृत्तो नृपतिरात्मानमपि च प्रजाः त्रिवर्गेणोपसंधत्ते निहंति ध्रुवमन्यथा १३ धर्माद्वैश्रवणो रा
जा चिराय बुभुजे भुवं अधर्माच्चैव नहुषः प्रतिपेदे रसातलं तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य यतेतार्थाय पार्थिवः धर्मेण
वर्धते राज्यं तस्य स्वादु फलं श्रियः १५ स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोशो बलं सुहृत् एतावदुच्यते राज्यं सत्व

प्ये

१

वृद्धिमवाप्नुयं १६ आलब्धबलवत्सत्वं बुद्ध्यालोकितनिर्गमः समागतस्यास्य लाभाय यतेत सततोत्थितः १७
न्यायेनार्जनमर्थस्य रक्षणं वर्धनं तथा सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधं १८ नयविक्रमसम्पन्नः स्वस्थाना
स्थिनयेच्छ्रियं नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयात् विनयो हीन्द्रियजयस्तद्युक्तः शास्त्रमृच्छति नविश
स्यहि शास्त्रार्थाः प्रसीदंति ततः परं शास्त्रप्रज्ञाधृतिर्दाक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता उत्साहो वाग्मिता दार्ढ्यमाप
त्क्लेशसहिष्णुता २१ प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः सम्पत्तिहेतवः २२
आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् ततोमात्यांस्ततो भृत्यांस्ततः पुत्रांस्ततः प्रजाः सदानुरक्तप्रकृतिः
प्रजापालनतत्परः विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रियमश्नुते २४ प्रकीर्णविषयारण्ये धावंतं विप्रमाथिनं
ज्ञानांकुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदंतिनं आत्मा प्रयत्नेनार्थेभ्यो मनः समधितिष्ठति संयोगादात्ममनसोः प्रवृ
त्तिरुपजायते २६ विषयामिषलोभेन मनः प्रेरयतीन्द्रियं तन्निरुंध्यात्प्रयत्नेन जिते तस्मिन्जितेन्द्रियः २७
विज्ञानं हृदयं चित्तं मनो बुद्धिश्च तत्समं अनेनात्मा करोतीह प्रवर्तननिवर्तने धर्माधर्मौ सुखं दुःखमिच्छाद्वेषौ
तथैव च प्रयत्नज्ञानसंस्कारा आत्मलिंगं प्रचक्षते २९ ज्ञानस्यायुगपद्भावो मनसो लिंगमुच्यते नानार्थेषु
च संकल्पः कर्म चास्य प्रकीर्तितं श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चेति पंचमी पायूपस्थं हस्तपादौ वाणी चेंद्रि
यसंग्रहः ३१ शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधश्च पंचमः उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ३२ आत्म

का॰ नी॰ २

मनस्तुनद्वियैरंतःकरणमुच्यते आभ्यां तु समयत्नाभ्यां संकल्प उपजायते ३३ आत्मा बुद्धीन्द्रियाण्यर्थो वहिष्करणम्
उच्यते संकल्पाध्यवसायाभ्यां सिद्धिरस्य प्रकीर्तिता उभये ते हि करणे यत्नानेनत्थ्यके सते तस्मात्प्रवृत्तिसंरोधा
द्भावयेन्निर्मनस्कतां ३४ एवं करणसामर्थ्यात्संयम्यात्मानमात्मना नयापनयविज्ञाऊर्वीनहितमात्मनः
एकस्यैव हि योशक्तो मनसः संनिवर्हणे महीं सागरपर्यंतां स कथं संवजेष्यति ३७ क्रियावसानविरसैर्विषयैरप
हारिभिः गच्छन्त्यापिमहद्दयः करीवन्यपतिग्रहे ३८ सज्जमानो ह्यकार्येषु विषयाधीकृतेन्द्रणः आवहत्यग्र
त्र^ भयद्वाःस्वयमेवापदंत्यपः शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधश्च पंचमः एकैकमलमेतेषां विनाशमनिपद्गठे ४०
अश्चिशस्योऽग्रराहारो विहुरक्रमणाक्षमः लब्धकाक्षीनलोभेन मृगो मृगयतेवधं गिरीन्द्रशिखराकारो लीला
योन्मूलितद्रुमः करिणीस्पर्शसंमोहादालानं याति वारणः ४२ स्निग्धदीपशिखालोकविलोभितविलो
चनः मृत्युमृच्छत्यसंदेहात्पतंगः सहसापतन् दूरेपि हि भवन्पृष्ठे अगाधसलिलेचरन् मीनस्त्वसामिषं लोहमा
स्वादयति मृत्यवे ४४ गंधलुब्धो मधुकरो दानासवपिपासया अभ्येत्यसत्वसंचारां गजकर्ण[illegible] न[illegible] नाशम्
एकैकशो विनघ्नन्ति विषया विषसंनिभाः देमीड्रसकथंवास्याद्यः समं पंचसेवते ४६ सेवेत विषयान्काले भुक्त्वा
न तु रक्तो वशी स्यात्वे हि फलमर्थस्य न त्विरोधेद्दयाश्रियः निकामं सक्तमनसां कांताभ्रूलविलोकने गलन्ति गलि
स्त्रृ= तां बुणां यौवनेन सह श्रियः ४८ धर्माद्दर्थोऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः आत्मानं हंति तान्हत्वा यत्नाद्यो
न निषेवते नामापि स्त्रीति संज्ञादि विकरोत्येव मानसं किंपुनर्दर्शनं तस्या विलासोल्लासितभ्रुवः ५० रहः प्रचा

दंतिनःकर्ण गतिर्फेनकु नेत्नुच्यते=

भ्रु=

२

रक्तमाल्याम्बरा गद्गदभाषिणी केननारीरमयतिरक्तारक्तान्तलोचना अनेरपिमनोवश्यंसरागंऊरुभिरंगना प्र
सन्नकान्तिजननंसंध्येवशशिमंडलं ५३ मनःप्रह्लादयंतीभिर्मदयंतीभिरप्यलं महान्तोपिहिभिद्यन्तेस्त्रीभिराद्रि
रिवाचलाः मृगयाद्यूतमस्तस्यापानंगर्हितानिमहीभुजां दृष्टास्तेभ्यस्तुविपदःपाण्डुनैषधवृष्णिषु ५४ कामः
क्रोधस्तथालोभोहर्षोमानोमदस्तथा षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिंस्त्यक्तेसुखीनृपः ५५ दंडक्योन्पतिःका
मात्क्रोधाच्चजनमेजयः लोभादैलस्तुराजर्षिर्वातापिर्हर्षतोसुरः पौलस्त्योराक्षसोमानान्मदाद्दंभोद्भवो
न्दपः प्रयातानिधनंह्येतेशत्रुषड्वर्गमाश्रिताः ५७ शत्रुषड्वर्गमुत्सृज्यजामदग्न्योजितेन्द्रियः अंबरीषोम
हाभागोबुभुजातेचिरंमहीं शास्त्रायत्तसंयोगःशास्त्रंविनयवृद्धये विद्याविनीतोन्पतिर्नकृच्छ्रेष्ववसी
दति ५९ वृद्धोपसेवीन्पतिःसतांभवतिसंमतः प्रेर्यमाणोप्यसद्वृत्तैर्नाकार्येषुप्रवर्तते ६० आददानःप्र
तिदिनंकालंःसम्यक्महीपतिः शुक्लपक्षेप्रतिचन्द्रशशांकइववर्धते जितेन्द्रियस्यन्पतेर्नीतिमार्गानुसा
रिणः भवंतिज्वलितालक्ष्म्याःकीर्तयश्चनभःस्पृशः ६१ इतिस्मराज्ञाविनयीनयान्वितोनिषेवमाणोनरदे
वसेवितं पदंसमाक्रामतिभास्कराश्रियःशिरोमहारत्नगिरेरिवोन्नतं ६२ इयंहिलोकव्यतिरेकवर्तिनोस्वभा
वनःपार्थिवतासमुन्नता बलान्नदेनोविनयेनियोजयेन्नयस्यसिद्धोविनयःपुरःसरः ६४ यतोविनीतःसम्र
येतिसेव्यतांमहीपतीनांविनयोविभूषणं मदोत्कटानोमृदुसेव्यवल्लकैःकरीवभद्रोविनयेनशोभते ६५ गुरु
स्तुविद्याभिगमायसेव्यतेश्रुताचविद्याविनयायमहात्मनो श्रुतान्वबोधीनिमतानिवेधसामसंशयंसाधुभवंतिभूतये

परवशं= च= च= मे= क्रमः=

का॰ नी॰ २

स्तन्निष्णातमुपसेवेत सततं श्रुतविस्तरं श्रुतं हि परो विभूतये भवति हि विनयोपबृंहितो नृपतिपदाय शमाय च क्रमः १७
अविनयरतमोदरांहि नेवशमेव यो नयेति विद्विषः श्रुतविनयविधिं समाश्रितस्तु अपि नेति पराभवं क्वचित्
१८ ॥ इति श्रीकामन्दकीये नीतिसारे इन्द्रियविजयविद्यावृद्धसंयोगो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ श्री

3

अथ द्वितीयः प्रारंभः ॥ आन्वीक्षिकीं त्रयीं वार्तां दण्डनीतिं च पार्थिवः तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनया
न्वितः १ आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्च शाश्वती विद्याश्चतस्र एवैता योगक्षेमाय देहिनां २ त्रयी वा
र्ता दण्डनीतिरिति विद्या हि मानवाः त्रय्या एव विभागोयं सेयमान्वीक्षिकी मता वार्ता च दण्डनीतिश्च द्वे विद्ये इ
त्यवस्थिते लोकस्यार्थप्रधानत्वाद्धिष्ण्याः सुरपुरोधसः ४ एकैव दण्डनीतिस्तु विद्येत्यौशनसी स्थितिः तस्मा
त्तु सर्वविद्यानामारंभाः समुदाहृताः विद्याश्चतस्र एवैता इति नो गुरुदर्शनं पृथक्पृथक्कार्यसिद्ध्यर्थं यासु लो
कोऽयमवस्थितः ६ आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ अर्थानर्थौ तु वार्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ७
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता सती विद्या प्रवर्त्यते सत्योपि हि न सत्यस्ता दण्डनीतिस्तु विभ्रमे दण्डनीतिर्यदा सम्यङ्
नेतारमधितिष्ठति तदा विद्याविदः शेषा विद्याः सम्यगुपासते ९ वर्णाः सर्वाश्रमाश्चैव विद्यास्वासु प्रति
ष्ठिताः ईक्षणादीक्षणाज्ज्ञासां तद्धर्मस्यांशभाक् नृपः १० आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यादीक्षणात्सुखदुःखयोः
ईक्षमाणस्तया तत्त्वं हर्षशोकौ व्युदस्यति ११ ऋग्यजुःसामनामानस्त्रयो वेदास्त्रयी मताः उभौ लोकाववाप्नो
ति त्रय्यां तिष्ठन्यथाविधि १२ अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः धर्मशास्त्रं पुराणं च त्रयीदं सर्वमुच्यते

ये= स्वासु= ज्ञः= प्नो= त्र

न= षडंगानि= स्त्रं=
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः छन्दसां लक्षणं चेति षडंगो वेद उच्यते= प
चैव=

पाशुपाल्यं कृषिः पण्यं वार्ता वार्तानुजीविनां सम्पन्नो वार्तया साधुर्न वृत्तेर्भयमृच्छति १५ दमो दण्ड इति ख्या
तस्तन्नयो दण्डो महीपतिः तस्य नीतिर्दण्डनीतिर्नयनान्नीतिरुच्यते तर्कात्मान्वीक्षको योगो ह्य विद्याः पाद्याज्ञम
हीपतिः विद्यालोकोपकारिण्यस्तस्मान्नाहि महीपतिः १६ विद्याद्यदोभिर्निपुणस्त्रवर्गसंदारधीः
विद्यान्वितो विद्यात्वं विदितैनैर्निरुच्यते १७ इज्याध्ययनदानानि याज्यास्नुस्नाततः ब्राह्मणक्षत्रिय
विशां सामान्यो धर्म उच्यते याजनाध्यापने शुद्धे विप्राद्वाश्च प्रतिग्रहः वृत्तित्रयमिदं प्राहुर्मुनयो ज्येष्ठवर्णिनः
शास्त्रेण जीवनं राज्ञो भूतानां चाभिरक्षणं पशुपाल्यं कृषिः पण्यं वैश्यस्य जीवने स्मृतं १९ शूद्रस्य धर्मः शुश्रू
षा द्विजानामनुपूर्वशः शुश्रूषा च वृत्तिस्तस्यैव कारुचारणकर्म च गुरौ वासोऽग्निशुश्रूषा स्वाध्यायो व्रतधारणं
त्रिकालस्नायिता भैक्ष्यं गुरोः प्राणान्तिकी स्थितिः २१ तदभावे गुरुसुते तथा सब्रह्मचारिणि कामतो वाश्र
मान्तरं स धर्मो ब्रह्मचारिणः समेखली जटी दण्डी मुण्डी वा गुरुसंश्रयः आविद्याग्रहणात्कुर्यात्कामतो वाश्रमान्तरं
अग्निहोत्रोपचरणं जीवनं च स्वकर्मभिः धर्मोऽयं गृहिणां काले पर्वदेवर्जनं क्रिया देवपित्रतिथीनां च पूजा
दीनानुकम्पने श्रुतिस्मृत्यर्थसंस्थाने धर्मोऽयं गृहमेधिनः २३ जटित्वमग्निहोत्रत्वं भूशय्याजिनधारणम्
वनवासः पयोमूलनीवारफलवृत्तिता प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिःस्नानं व्रतचारिता देवातिथीनां पूजा च धर्मो
ऽयं वनवासिनः २४ सर्वारम्भपरित्यागो भैक्ष्याशो वृक्षमूलता निष्परिग्रहताद्रोहः समता सर्वजन्तुषु २५
प्रियाप्रियपरिष्वंगसुखदुःखाविकारिता सबाह्याभ्यन्तरं शौचं वाङ्नियमो व्रतचारिता २६ सर्वेन्द्रियसमाहारो

च = विवस्तितं = च = कृ भोगकालः = गृह च =

वर्णाश्रमधर्मस्य = २

श्रीः

का॰ नी॰ ५

धारणाध्याननित्यता भावसंशुद्धिरित्येष परिव्राड्धर्म उच्यते ३१ अहिंसा सूनृता वाणी सत्यं शौचं दया क्षमा व
र्णिनां लिंगिनां चैव सामान्यो धर्म उच्यते ३२ स्वर्गानंत्याय धर्मोयं सर्वेषां वर्णलिंगिनां तस्याभावेन लोकोयं संकरा
न्नाशमाप्नुयात् सर्वस्यास्य यथान्यायं भूपतिः संप्रवर्तकः तस्याभावे धर्मनाशस्तदभावे जगच्युतिः ३४
वर्णाश्रमाचाररतो वर्णाश्रमविभागवित् पाता वर्णाश्रमाणां च पार्थिवः सर्वलोकभाक् इतियस्मोइभौ।
लोकौ धारयितुं नाम्नोन्वयः प्रजानाञ्च ततः सम्यग्दृष्टं दंडं विधारयेत् ३६ उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परि।
भूयते दंडेन नृपतिस्तस्माद्युक्तदंडः प्रशस्यते ३७ त्रिवर्गं वर्धयन्त्याशु राज्ञो दंडो यथाविधि प्रणीतो वा समं
जस्यादनस्यानपि कोपयेत् लोकयात्रा त्वधर्मेण योऽदंडेनो हन्ति नः श्रिये उद्वेजनाद् धर्मस्तेन स्याद्भ्रंशो मही
पतेः ३९ परस्परामिषतया जगतो भिन्नवर्त्मनः दंडाभावे परिध्वंसी मात्स्यो न्यायः प्रवर्तते ४० जगदेतन्निरा
लंबं कामलोभादिभिर्विलात् निमज्जमानं निरये राज्ञा दंडेन धार्यते ४१ इदं प्रकृत्या विषये वशीकृतं परस्परं
स्त्रीधनलोलुपं जगत् सनातने वर्त्मनि साधुसेविते प्रतिष्ठते दंडभयोपपीडितम् ४२ नियतविषयवर्ती प्रा
यशो दंडयोगात् जगति परवशेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः कृशमथ विकलं वा व्याधितं वाधनं वा पतिमिव कुल
नारी दंडनीत्याभ्युपैति ४३ इति परिगणितार्थैः मार्गमार्गानुसारी नियमयति यतात्मा यः प्रजा दंडनीत्या
प्रवृत्तनरपगमायमासमार्गप्रचारः सरित इव समुद्रं सम्पदस्तं विशन्ति ४४ ॥ इति कामन्दकीये नीति
सारे विद्याविभागो वर्णाश्रमव्यवस्था दंडमाहात्म्यञ्च द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ अथ तृतीयसर्गारंभः १

सं=

श्रपमीन=

बं=

स्त्रीधनयोर्लोल प[illegible]=

निर्धनं=

५

डीव

गेहंदंडीवभूतेषुधारयन्पाणिपतिः मज्जाःसमञ्जसःकोयात्प्रजापतिर्विस्मये १ वाक्सूनृताद्दयादानेदीनोपका
रतत्पराः इतिसंगःसतांसार्धंहेनिस्वस्थरुष्यवते आविष्टस्त्वरवैनहृत्स्तेनगरीयसा समन्वितःकरुणया
परयादीनमुद्धरेत् २ नतेभ्योभ्यधिकाःसन्तः सन्तिसत्सुरुष्यवतेः ३ एवंकारुण्येमग्नैर्दीनमभ्युद्धरेत्तये ४
दयामास्थायपरमोधर्मोदविचलत्नृपः पीडितानामनाथानांऊर्ध्वदेहमभाजिनं आन्धरांस्यपरोधर्मःसर्वे
प्राणभृत्तोयतः नस्मादाजान्त्रसंसेनपालयेत्कृपणंजनं ६ नहिस्वस्थवमंन्विक्कन्योऽस्यत्कृपणेन्वपः कृ
पणःपीड्यमानोहिमन्त्रनाहंतिपार्थिवं कोहिनामकुलेजातःस्वल्पलेशेनलोभितः अल्पसाराणिभूता
निपीडयेद्विचारयन् ८ आधिव्याधिपरीताय अद्यश्वोवाविनाशिने कोहिनामशरीरायधर्मापेतंसमा
चरेत् आहार्यैर्नीयमानेहिरक्षणेदुःखेनलब्धस्ते छायामात्रकमेवेदंयस्यपश्यैर्दकविरुज्यते ९ महाराजा
हृतभ्रान्तिमेघमालानिपेलवैः कथंनाममहात्मानोह्रियन्तेविषयारिभिः ११ जलान्तश्चन्द्रचपलंजीवितं
खलुदेहिनो तथाविधमितिज्ञात्वाशश्वत्कल्याणमाचरेत् जगन्मृगतृष्णातुल्यंवीक्ष्येदंक्षणभंगुरं सुज
नैःसंगतिंकुर्याद्धर्मायचसुखायच १२ सेव्यमानस्तुसुजनैर्महानपिविराजते साधुर्मौलिरिवश्रीमान्प्रा
सादश्वस्वरश्मिभिः हिमांशुमालीनतथानचोत्फुल्लोत्पलसरः आनंदयतिचेतांसियथासज्जनचेष्टितं १५
ग्रीष्मसूर्यांशुसंतप्तमुद्वेजनमनाश्रयं मरुस्थलमिवोदग्रंत्यजेदुर्जनसंगतं १६ सन्तःशीलोपसम्पन्नानेक
स्मादेवदुर्जनः अन्तःप्रविश्यदहतिशुष्कवृक्षानिवानलः १७ निश्वासोद्गीर्णहुतभुग्धूमधूम्रीकृताननैः १

दुःखनिवारणेनेतिभावः =

वरमार्यो विषैः संगकृयोन्नत्वैव दुर्जनैः १० दीयते स्वच्छहृदयैः पिशोपेनैव प्राणिना मार्जारवदुष्टैस्तैस्तमेव
हि विलंघति असाध्यसाधमंत्राणां नीत्रं वाग्विषयं जनः हिजिव्हवदनं धत्रेदुष्टो दुर्जनपन्नगः ११ क्रिय
ते भ्यर्हणीयाय सुजनायययोंजलिः ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय हितार्थिना ह्लादिनी सर्वसत्वानां स१
मग्रजनजिहीर्षिया भावयन्परमां मैत्रीं विसृजेल्लौकिकीं गिरं १२ नित्यमानोपहारेणवाचाप्रल्हादयेज्ज
गत् उद्वेजयतिभूतानिक्रूरवाग्धनदोपि सन् हृदि विद्धस्त्वात्यर्थं यया संतप्यते जनः पीडितोपि हि मेधावी
न तां वाचमुदीरयेत् १४ तीव्रायाः उद्वेगकारिण्याः विसृष्टायाः नयात्मकैः कृत्तेनिर्देहितांमर्मशास्त्राणीवव
चांसि च १५ प्रियमेवाभिधातव्यं नित्यं सत्सु द्विषत्सु च शिखीव केकामधुरः प्रियवाक्कस्यनप्रियः १६
अलंक्रियंते शिखिनः केकया मधुरश्रुया वाचा विपश्चितां त्यर्थं साधयंगणकश्रुया मदरक्तस्य हंसस्य
कोकिलस्य शिखंडिनः हरंतिनतथावाचोयथासाधुविपश्चितां गुणानुरागीस्थितिमान्सुहृद्दानोद
यान्वितः धनं धर्माय विसृजेत्प्रियां वाचमुदीरयेत् १९ ये प्रियाणि प्रभाषंते प्रयच्छंति च सत्कृतिं श्रीमं
तोनिंद्यचरिताः देवास्ते नरविग्रहाः २० अर्चिताल्लिकमेतान्मासूजयेद्देवताश्च सदा देवतावत्कृजनम्मात्म
वत्सुहृज्जनं प्रणिपातेन हि गुरून्सतोनूचानचेष्टितैः कुर्वीताभिमुखान्भृत्यान्देवान्सुकृतकर्मणा २२
स्वभावेन हरेन्मित्रं सद्भावेन च बांधवान् स्त्रीभृत्यान्प्रेमदानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनं २३ अनिंदा परकृ
त्येषुस्वधर्मपरिपालनम् कृपणेषु दयालुत्वं सर्वत्र मधुरा गिरः २४ प्राणैरप्युपकारित्वं मित्रायाव्यभिः

भिचारिणे गृहागतेपरिष्वंगः शक्त्यादानंसहिष्णुता २५ बंधुभिर्बद्धसंयोगः स्वजनेचरितानिच तच्चित्तानु
विधायित्वमितिवृत्तंमहात्मनां २६ सनातनेवर्त्मनिसाधुतिष्ठतांमयेहिपंथागृहमेधिनांमतः अनेनगच्छ
न्नियतंमहात्मनामिमंचलोकंपरमंचविंदति २७ इतिपार्थिवविनिवेशितात्मनोविभवंनिगच्छतिसाधुमि
त्रताम् नद्रवनिपतिमन्तराहृतेविनयगुणेनजगद्वशीभवेत् २८ क्वचनरमतिवर्गःसंश्रहृः कामजानां
मधुरवचनयोगाल्लोकमल्लादयंश्च मधुरवचनपाशैराननोलालितःसन्नदमपिहिनलोकःसंस्थिते
भेदमेति २९ ॥ इतिकामन्दकीयेनीतिशास्त्रेआचारव्यवस्थापनंनामतृतीयःसर्गः ॥ ३ ॥
अथचतुर्थसर्गप्रारंभः ॥ स्वाम्यमात्यस्वराष्ट्रदुर्गकोशाबलंसुहृत् परस्परोपकारीदंसप्तांगं
राज्यमुच्यते १ एकांगेनापिविकलमेतत्साधुनवर्तते तस्यसामग्र्यमन्विच्छन्कुर्वीतसुपरीक्षणम् २
आत्मानमेवप्रथममिच्छेद्गुणसमन्विते कुर्वीतगुणसंयुक्तः ततःशेषपरीक्षणम् ३ साधुभूतलदेवत्वे
ऋक्षाःसाधुकृतात्मभिः आत्मसंस्कारसंपन्नोराजाभवितुमर्हति ४ लोकाधाराःश्रियोराज्ञोनृपायत्तश्चरित्र
ह्यः निसृत्यापदृवाधारेविशुद्धात्मनिसंस्कृते ५ कुलंसत्वंवयःशीलंदाक्षिण्यंक्षिप्रकारिता अविसंवा
दितासत्यंवृद्धसेवाकृतज्ञता ६ दैवसम्पन्नताबुद्धिरक्षुद्रपरिवारता शक्यसामन्तताचैवतथाचदृढभक्ति
ता ७ दीर्घदर्शित्वमुत्साहःशुचितास्थूललक्ष्यता विनीतताधार्मिकतागुणाःसाध्वाभिगामिकाः ८
गुणैरेतैरुपेतःसन्नाश्रयक्षमभिगम्यते तथाचकुर्वीतयथागच्छेल्लोकाभिगम्यतां ९ प्रख्यातवंशमक्रूरंलो

कर्षग्राहिणं भुवि ऊर्वीनाम्महिता कांत्सीपरिवारं महीपतिः ९ इष्टोपि भोग्यतामेति परिवारगुणोज्झितः नक्र
परिवारस्तव्यालाक्रान्त इव द्रुमः निर्धनं सततोमार्गे भक्तयेति महीपति इष्टात्मानस्ततस्सचिवास्तस्मात्तस्स
विवो भवेत् १२ विभूतीः प्राप्यपरमाः सततं संभोग्यतां व्रजेत् यास्तसंत्तोन निष्ठन्ति तास्वेव विभूतयः शस्त्रि
रेस्तनामेव भुज्यन्ते धनसंपदः फलं किंपाकवृक्षस्य ध्वांक्षाभवति नेतरे १४ वाग्मी प्रगल्भः स्मृतिमानुदग्रो ब
लवान्वशी नेता दंडस्य निपुणः कृतशिल्पः स्ववग्रहः पराभियोगप्रसहो दृष्टसर्वप्रतिक्रियः परच्छिद्रान्व
वेक्षी च संधिविग्रहतत्ववित् १५ गूढमंत्रप्रचारज्ञो देशकालविभागवित् आदाता सम्यगर्थानां विनियोक्ता
च पात्रवित् क्रोधलोभभयद्रोहदंभचापलवर्जितः परोपतापपैशुन्यमात्सर्येर्ष्यानृतातिगः १७ वृ
द्धोपदेशसंपन्नः शक्तो मधुरदर्शनः गुणानुरागी स्थितिवानात्मसम्पत्क्रमकीर्तिता इत्यादिगुणसंपन्ने लो
कयात्राविदिदिस्थिरे निर्द्वन्द्वः पितरीवास्ते यत्र लोकः स पार्थिवः १८ आत्मसंपद्गुणैः सम्यक्स्फुरत्कंकन्तका
रिणं महेंद्रमिव राजानं प्राप्य लोकोभिवर्द्धते २१ शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ऊहापोहोर्थविज्ञा
नं तत्वज्ञानं च धीगुणाः २२ दाक्ष्यं शैघ्र्यं तथामर्षः शौर्यं चोत्साहलक्षणं गुणैरनेकरूपैस्तु सम्राजा भवितुम
र्हति त्यागः सत्यंच शौर्यं च त्रयमेते महागुणाः प्राप्नोति हि गुणानेतान्सर्वान्नेता कोनराधिपः २४ कुलीनाः
शुचयः शूराः श्रुतवंतोनुरागिणः दंडनीतिप्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः उपधाशोधिताः सम्यग्गाह
मानाः फलोदयम् तस्य सर्वंपरीक्षेरन् साहसानां कृताकृते २५ उपेत्यधीयतेयस्मात्तस्मादुपाध्येति नतः स्मृता

उपायाउपधाभिश्चास्य यामात्यान्परीक्षयेत् १७ स्ववग्रहो जानपदः कुलशीलबलान्वितः वाग्मी प्रगल्भश्च
क्षुष्मानुत्साही प्रतिपत्तिमान् १८ स्तम्भचापलहीनश्च मैत्रः क्लेशसहः शुचिः सत्यसत्वधृतिस्थैर्यप्रभावारो
ग्यसंयुतः कृतशिल्पश्च दक्षश्च प्रज्ञावान्धारणान्वितः दृढभक्तिरकर्त्ता चैव राज्ञां सचिवो भवेत् १९ स्मृति
स्तत्परतार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिसम्पत्प्रकीर्त्तिता त्रय्यां च दण्डनीत्यां च कुशलः स्यात्
पुरोहितः अथर्ववेदविहितं कर्म कुर्यात्तु शान्तिकं पौष्टिकं २१ तास्वेवावसरोप्यस्य ज्योतिःशास्त्रार्थवित्तु यः
मन्त्राभिधानकुशलो होरागणिततत्त्ववित् साधयेत्तेषाममात्यानां तद्विद्येभ्यश्च बुद्धिमान् चक्षुष्मत्तां च शि
ल्पं च परीक्षेत गुणद्वयं २४ स्वजनेभ्यो विजानीयात्कुलस्थानानवग्रहं परिकर्मसु दक्षं च विज्ञानं धार
यिष्णुतां गुणद्वयं परीक्षेत प्रागल्भ्यं प्रतिभां तथा कथायोगेन बुध्येत वाग्मित्वं सत्यवादितां उत्साहं च प्र
भावं च तथा क्लेशसहिष्णुतां धृतिं चैवानुरागं च स्थैर्यं चापदि लक्षयेत् २७ भक्तिं मैत्रीं च शौचं च जानीया
द्व्यवहारतः संवासिभ्यो बलं सत्वमारोग्यं शीलमेव च अस्तब्धताम चापल्यं वैरिणां चाप्यकर्त्तृतां प्रत्यक्षतो वि
जानीयाद्भद्रतां क्षुद्रतामपि २८ कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः तस्मात्परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्मवि
भावयेत् ४१ सज्जमानमकार्येषु निरुन्ध्यान्मन्त्रिणो नृपं ग्रहणामिव चलेत्स्यां स्त्रुणयाद्भवचनं नृपः नरेश्वरे जगत्स
र्वे निमीलति निमीलति सूर्योदये यथा भोजनं तस्य बोधे प्रबुध्यते ४२ नं बोधयेत्तज्ज्ञानार्थं सम्बुद्धेन यथा तथा
धीसत्वोद्योगसंपन्नेनात्मकर्मसु समाहितेः व्यपनीतेहितस्वहृद्दत्तप्रवरगुरोर्मनाः यपनञ्जस्यगनेवारयेन्नृ

श्र=

तः

का॰
नी॰
७

निवारिताः ४७ सज्जमानमकार्येषु सुहृदो वारयंति ये सत्यं तेनैव सुहृदो ऽपरथो ऽपरथो हि ते कृतविद्योपि व-
लिना मूढेन रागेण रज्यते रागान्धः कश्चित्तस्मात् किं न कुर्यादसांप्रतं ४८ प्रमत्तत्रापि भवत्यंधः संग्रामे गोत्रतस्त-
मत्र सुहृदेषा स्त्रिकिंसंति निर्मलेर्विनयांजनैः रागमानमदांधस्य स्खलतः शत्रुसंकटे हस्तावलंबो भव-
न्ति सुहृदस्सविवेचिताः ४९ मदोद्धतस्य नृपतेः संकीर्णस्येव दंतिनः गच्छंत्यन्यायवृत्तस्य नेतारः खलु वा-
च्यताम् ५० भूरिणो ऽर्द्धितराष्ट्रेन तद्धिर्हिन्नपवृद्धये तस्माद्गुणवतीं भूमिं भूत्यै भूपस्तु कारयेत् ५१ सस्याक-
रवतीयापण्यवनिस्सुसमन्विता गोहिता भूरिसलिला प्रण्ये जनपदे हिता रम्या सकुंजरवना वारिस्थलप-
थान्विता अदेवमातृका चेति प्रशस्यते भूर्विभूतये ५२ सशार्कराश्मपाषाणा साटवी नित्यतस्करा रूक्षा सकं-
टकवनासव्याला चेति भूरभूः स्वाजीव्या भूगुणैर्युक्ता साहूपः पर्वताश्रयः शूद्रकारुवणिक्प्रायो महारंभ-
कृषीवलः ५४ सानुरागो रिपुद्वेषी पीडाकरसहः पृथुः नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान्धनी ५५
ईदृग्जनपदः शस्तोः मूर्खव्यसनिनायकः तं वर्द्धयेत्प्रयत्नेन तस्मात्सर्वं प्रवर्धते ॥ पृथुसीमं महाखातमु-
च्चप्राकारगोपुरं समावसेत्पुरं शैलसरिन्मरुवनाश्रयं ५७ जलवद्धान्यधनवद्दुर्गं कालसहं महत् दुर्गाही-
नो नृपतिर्वातानाभ्रावयसेः स्मृतः औदकं पार्वतं वार्क्षमैरिणं धान्वनं तथा मयास्तेषां स्वमतिभिर्दुर्गमैरिणमेगोपवि-
तकैः जलाद्याक्रयधनैर्ज्ञात्वा धीरयोधैरधिष्ठितं गुणिप्रधानमाचार्या दुर्गं समग्रमेनिरे ६० बलाद्दानेनलग्नोनिः
स्त्रावः स्थानः प्रजितदेवनः ईश्विनडसस्य स्पर्णो हृत्तुष्टामेरधिष्ठितः ६१ सा च सारा गुणज्ञानाभवः सावा।

नृ

द्वि

७

देशितोति निर्जलदेशास्तत्र भवं देशितं =
धन्वानिस्तु लोदेशास्तत्र भवं धान्वनं =

पञ्चांगलाः निवासायमयास्यन्ते भूमौ जातिर्मिथ्यानाथ ॥ ११ सत्क्राकनकरत्नाद्यैः पितृपैता
महोचितः धर्मार्जितो व्ययसहः कोषः कोषज्ञसंमतः १२ धर्महेतोस्तथार्थाय भृत्यानां भरणाय च
प्रापदर्थं च संरक्ष्यः कोषः कोषवतां सदा १४ पितृपैतामहो वश्यः संहतो दत्तवेतनः विख्यातपौ
रुषो जिन्यः कुशलः कुशलैर्वृतः १५ नानाप्रहरणोपेतो नानायुद्धविशारदः नानायोधसमाकी
र्णो नीराजितहयद्विपः १६ प्रवासायासदुःखेषु युद्धेषु च कृतश्रमः अद्वैध्यक्षत्रियप्रायो दण्डो दण्ड
विदां मतः १७ त्यागविज्ञानसत्त्वाढ्यं महापक्षं प्रियंवदम् आयतिक्षममद्वैध्यं मित्रं कुर्वीत सत्कु
लम् १८ सन्नत्वेष्वकृत्येषु दारुणेष्वप्यसंशयम् दर्शयत्यक्षुद्रहृदयः कुलीनश्चतुरस्वनाम् ।
१९ पितृपैतामहं नित्यमद्वैध्यं हृदयानुगम् महल्लघुसमुत्थानं मित्रं मित्रार्थमिष्यते २० दूरा
देवाभिगमनं स्पष्टार्थं हृदयानुगा वाक्सत्कृत्य प्रदानञ्च त्रिविधो मित्रसंग्रहः २१ धर्मार्थकाम
संयोगो मित्राणां त्रिविधं फलम् । यस्मादेन भयं न स्यात्तं न सेवित पण्डितः २२ । आदौ त
न्वोत्तु सन्मध्या विस्तारिण्यः पदे पदे यायिन्यो न निवर्तन्ते सतां मैत्र्यः सरित्समाः ॥ २३ ॥

औरसं कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमागतम् । रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् । ७४ ॥ अ-
विनात्यागिता शौर्ये समानसुखदुःखता । अनुरागश्च दाक्ष्यं च सत्यता च सुहृद्गुणाः ७५ ॥ तदर्थे-
स्वनुरागश्च संदिष्टे मित्रलक्षणम् । यस्मिन्नेतत्तु तन्मित्रं तत्रात्मानं निक्षिपेत् ७६ ॥ इति स्वरा-
ज्यं सकलं समीरितं परात्मनिष्ठाः स्पृथनं ससाधनम् । गृहीतमेतत्त्रिगुणेन मेधिना त्रिवर्गनिष्पत्तिमुपै-
ति शाश्वतीम् ॥ ७७ । यथात्मरात्मा प्रकृतीरधिष्ठितश्चराचरं विश्वमिदं समश्नुते तथा नरेन्द्रः
प्रकृतीरधिष्ठितश्चराचरं विश्वमिदं समश्नुते ॥ ७८ ॥ प्रकृतिभिरिति सम्यगर्चितो जनपदा-
मादरवांस्तु पालयेत् जनपदपरिपालनाद्धि संस्तुपास्ति नृपः परमं श्रियः पदम् ॥ ७९ ॥
प्रकृतिगुणसमन्वितः सुधीर्व्रजति नृपः स्पृहणीयतां परम् । भवति च सरणेषु विद्विषां प्रबल इव ।
श्वसनः पयोमुचाम् इति भद्रम् ॥ ॥ ॥ इति श्रीकामन्दकीये नीतिसारे स्वाम्य-
मात्यजनपददुर्गकोशदण्डमित्राणि चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ अथ पंचमसर्गः प्रारंभः ॥

उपशीर्षरतिसम्पन्नाः कल्पवृक्षोपमेनृपे अभिगम्यगुणैर्युक्तं सेवेतानुजीविनः १ द्रव्यप्रकृति
हीनोऽपिसेव्यते सद्गुणान्वितः भवत्याजीवनं तस्मात्प्राज्ञात्कालान्तरादपि २ अपिस्थाणुवद्वा
सीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा नत्वेवात्मसम्पन्नाद्वृत्तिमीहेत पण्डितः ३ अनात्मवान्नृपोद्वेषी वर्द्धयन्नि
ति सम्पदः प्राणानपि महद्दैश्वर्यं सद्वृत्तेन विपद्यते लब्धावकाशो निर्गुणानात्मवान्नैविकारत्वात्स्था
नैस्थैर्यं नैवाप्नोति सनिकर्मसन्निश्चितः ५ आयत्यां च तदात्वे च यस्माद्दोषादपेक्षते तदेव तत्सकु
र्वीत न लोकद्विष्टमाचरेत् ६ त्रिलोभस्य कर्मस्वेषां प्राप्य वर्ज्ये धिवासनो रक्षेन्नभ्रष्टक्रमः सर्व
मार्को वोक्षिकागुणाः ७ अपापप्रवाहो गाढो वा सम्भ्रंशापततरसः भवत्यपेपथस्तद्विदा प्राज्ञो पेदश
भात्मके ८ लिप्सन्नपि हि मेधावी श्रेयो नीवनमाचरेत् नेनेह स्यात्मनामेति लोकेऽपि मृतदीपने ९
अभिलषेत्स्थिरं पुण्यं ख्यातं सिद्धं निषेवितं सेवेत विहिमन्विक्षत्स्मात्विद्यामिवेप्सितं १०
दुरापमपि लोकेऽस्मिन्नपथ्यं हस्तभिवाञ्छति न तद्दाप्नोति मेधावी तस्मात्कार्यः समन्वयः ११
आविरापष्यपि सम्यगनुजीवी महीपतिं विद्याविनयशिल्पार्थैरात्मानमुपपादयेत् १२ कुलविद्या
श्रुतौदार्यशीलविक्रमधैर्यवान् वपुस्मान्बलारोग्यस्थैर्यशौचदयान्वितः पैशुन्यद्रोहसम्भेदशा
ठ्यलोभव्यपाननातिगः लब्धचापलहीनश्च सेवितं कर्त्तुमर्हति १४ दृष्टतामहङ्गनादार्ढ्यं चाग्निःसे
पासहिष्णुतामनोघः शीलसत्त्वात्महोमाऽऽदायत्नवतोजीविते १५ अर्थ्यशौचपरोनित्यं गुणैरेतैः समन्

कानौ
५

न्विताः भृत्ययेभृतिसम्पन्नेसाधुनिष्ठासयेन्नृपे प्रविश्यसम्यग्विनीतेस्थानेतिष्ठेत्सवेषवान्।
यथाकालमुपासीनराजानंविनयान्वितः ७ परस्थानासनेक्रोधमोहदम्भमत्सरंत्यजेत॥
विगृह्यकथनन्नैवनकुर्याज्ज्यायसासह १८ विमलम्भञ्चमायाञ्चदम्भंस्तेयञ्चवर्जयेत्।
पुत्रेभ्यश्चनमस्कुर्याद्दुर्लभेभ्यश्चभूपतेः १९ ननर्मसचिवैःसार्द्धंकिञ्चिदप्रियंवदेत् नेहि।
मर्माण्यपिभिन्द्यान्महासेनापिसंसदि २० भर्तुर्दत्तासनेतिष्ठन्दृष्टिनानम्रविक्षिपेत् कुर्या।
त्किमयमितस्यजिह्वाभ्यांविलोकयन् २१ कोऽत्रेत्यहमितिब्रूयात्सम्यगाज्ञापयेतिवा।
आज्ञाञ्चावितथींकुर्याद्यथाशक्त्याऽविकल्पितं २२ उच्चैःप्रहसनंकासंष्ठीवनंकुत्सन।
तथा जृम्भणंगात्रभङ्गं-च्चपर्वास्फोटञ्चवर्जयेत् २३ प्रविश्यपरान्तरागस्यचित्तेविमृज्य।
सम्मताः सम्यग्येयन्तेसाधुभाषेतभाषितः नतियोगेनवाब्रूयात्स्पर्द्धांसपरितिष्ठते स्वतन्त्र
हगोष्ठीषुविवादेवादिनांमतं विनाननपिनब्रूयात्तैःपरिमोऽभवेवचः प्रवीणाः पिहिमेयावीवर्ज्ये
द्भिमानितो यदणुहैविंजानीयाननीचैरुदपिकीर्तयेत् कर्मणानस्यवेषाप्यंकथयेद्विनया।
न्वितः आपद्युन्मार्गगमनेकार्यकालात्ययेषुच अपृष्टोऽपिहितान्वेषीब्रूयात्कल्याणभाषि
ते २४ प्रियंतथ्यञ्चपथ्यञ्चवदेद्धर्मार्थमेवच अप्रहेयमसत्यञ्चपरोक्षेकटुवावर्जयेत् २५
परार्थंदेशकालज्ञोदेशेकालेचसाधयेत् स्वार्थञ्चस्वार्थकापालःकपालेनानकारिणा

गुह्यं कर्म च मन्त्रं च न भर्तुः सम्प्रकाशयेत् विद्वेषं च विनाशं च मनसापि न चिन्तयेत् २१ स्त्री-
भिस्तद्दर्शिभिः पापैर्वैरिहितैर्निराकृतैः एकार्थचर्यां साहित्यं संसर्गं च विवर्जयेत् २२ वेषभा-
षानुकरणं न कुर्यात्पृथिवीपतेः सम्पन्नोऽपि हि मेधावी स्पर्द्धेत न च तद्गुणैः २३ रागापरागौ
जानीयाद्भर्तुः कुशलकर्मकृत् इङ्गिताकारलिङ्गाभ्यामिङ्गिताकारतत्ववित् २४ दृष्ट्वा प्रस-
न्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चादरात् दिशत्यासनमभ्यासे कुशलं परिपृच्छति २५ विविक्तदर्शी
न स्थाने रहस्ये च न शङ्कते तद्वार्त्तानन्दितां स्वैराकर्णयति सत्कथां २६ श्लाघते श्लाघनीयेषु
श्लाघ्यमानं च नन्दति कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टः कीर्त्तयेद्गुणान् २७ सहते पथ्यमप्युक्तं न नि-
न्दामतन्मन्यते करोति वाक्यं तन्मोक्तं न तद्वाचो वृद्धमन्यते २८ उपकारेषु माध्यस्थ्यं स्पर्शयत्यनुमे-
ष्वपि तत्कृतं कर्म चान्येन कृतमित्यभिधीयते २९ विपत्सु न्यस्यापयति विनाशं चाशुपेहते ॥
कार्य्ये संवर्द्धयत्याशां फले च कुरुतेऽन्यथा ३० यद्वाक्यं मधुरं किञ्चित्तदप्यर्थेन निष्ठुरं आ-
चारत्यात्मयोग्यान परिवादं च केवलं ३१ अकोपोऽपि सकोपाभः प्रसन्नश्चापि निष्फलः वद-
त्यकस्मादुत्तिष्ठति च भ्रूकुटीं वहति ३२ आवहत्यनिमन्त्राणि त्रुवन्हास्यमपघते सम्भावयति
दोषेणाहन्ति स्वेद्ध्यं सति च ३३ माध्यस्थ्यमपि तद्वाक्यं समर्थयति चान्यथा अपरागिकथाभ-
ङ्गः शेतिविरक्तीभवन् ३४ उपास्यमानः शयते स्वमलब्धेनापि तिष्ठति बलेनवोध्यमानोऽ ॥

कामी
१०
10

पिसुमवद्वविचेष्टते ७५ इत्यादि विनश्वरकस्य विरक्तस्य बलात्तत्रां रक्ताह निम्मोहेन विरक्तस्यापि
वर्जयेत् ७६ निर्गुणाः स्मृति भर्तारमापन्नं न परित्यजेत् ततः परं नरो नास्ति य आपन्नमुपतिष्ठति ७७
स्वस्थहृतेषु समवायानैव यान्त्यभिलप्यतो विपत्स्वपि मे भर्या यानेषां नामानि विद्यते ७८ स्त्राच्य
चातन्त्री या च महतां नयकारिणा कालेकल्याणमापन्ने स्वल्पापि सुमहोदयं ७९ अकार्यप्र
तिषेधश्च कार्यं चैव प्रवर्तनं सद्भिः पादितिसद्भिरवन्धुमित्रानुजीविनां ८० पापकृतो हृतगोष्टीषु
राजानमभितस्थिराः बोधयेयुः प्रमाद्यन्नुपाये नीतिकादिभिः राजाने ये स्युपेतानेसज्जमानेविष
लैसतेनगच्छन्महतां नामानः सहते न पराभवं ८२ जयाल्लापयजीवेति नाथदेवेति वादरात् आता
मस्यप्रतीत्तनो भृत्याः कुर्युःकृपासने ८३ भर्तृश्चित्तानवहृनिलेसहृनमनुजीविनो रक्षोस्यपि
हितहृतेन नित्यं छन्दानुवर्तिभिः धीमतो योगाभमानां किंदरापं महात्मनो छन्दानुवर्तिनो
लोके कः परः प्रियवादिनो ८४ अलसस्याल्पतोषस्य निर्विद्यस्याकृतात्मनः प्रदानकाले
भवति माता पि हि पराङ्मुखी ८५ येषु रायेऽपि विद्वांसो ये च सेवाविपश्चितः तेषामेव वि
कादिनो भोगपात्रपतिसम्पदः अप्रियोऽपि हि पथ्यः स्यादिति वृद्धानुशासनं वृद्धानुशासने तिष्ठन्
प्रियतामप्रियाक्षिप्ति अजीवाः सर्वभक्तानां राजा धर्मेण तु न निराजी व्यंसजलेन श्चकशृङ्गमिवा... ८८
कुले हतन्त्रयौ धे सर्वधर्मेन भगाय नेऽहते पाकुलीनः पिन तो दानावि रमते लक्ष्मीदेवानयो लो
केन लभ्यतः परतोऽवधः यस्मिन्न कोषो बलं चैव तस्मिल्लोकाः नगच्छति ८१ ॥

२

अस्थिनाप्युवहज्यनेजना: कार्याश्चिभिर्नरैः पाखुवमपतितेकोऽनुवन्नेमानवेष्टुनः ९२ अर्था-
र्थीजीवलोकोऽयंजलनमुपसर्पति तौगाढीकौनिराजीव्यावत्सस्पच्चतिमातरं ९३ महा-
पपन्नपः कालेभक्त्यानामनजीविनां कर्मणामानतृष्णाहतिसमनकल्पयेत् ९४ काले॥
स्यानेवपात्रेवनहिहन्तिविलोपयेत् प्रतहन्तिविलोपेनराजाभवतिगर्हितः ९५ अपात्रवर्ष-
णंजानजनकुर्यान्नहिगर्हितं अपात्रवर्षणादन्यात्किंस्यात्कोषस्तयाटते कुलेविद्यांस्फतं।
शौर्यंसौशील्यंमूर्खतावयोः वस्यान्वसमस्तस्यआदियेतमहात्म्यवान् ९६ कुलीनामावम-
नेनतसम्यगहतान्मनासिनः त्यजनेपतेः वसन्तारंजनिधामानदेतना ९७ ग्रीकदादैः संश्रु-
तान्प्रोन्तयेत्कथमाथमान् महत्वंप्राप्नुवमस्तेवव्ययन्तिनरेश्वरं ९९ अन्नमाभिजनोयेमा-
ननीचैः सहवर्वयेत् कथोः पिहितविवेकत्तोयातिसंक्षयणीयतां ०० निरालोकेहिलो-
केस्मिन्नासतेनरपाशिनाः जातास्महिमणार्थ्यत्रकाचेनसमता ०१ विद्याम्पतिमहात्मानो
यत्रकल्पतराविव सस्मार्थंजीवतिश्रीमान्समन्भोगफलाःश्रियः ०२ लब्धालक्ष्मीवतो
लोकेविकाशिन्यावकिनया वन्धुभिस्सहृद्भिश्चविश्रब्धेयानभुज्यते ०३ आपद्वादेषुसर्वेषु
कार्यालामानपरीतितान् आरहीनवकनेतेभ्योभास्वानस्त्रैदिवोद्के ०४ अम्पलकर्मणाकता-
नश्ववीनहत्तानसम्मतान् कुर्यादयोगसम्पन्नानप्यदानसर्वकर्मसु ०५ योयद्वन्तविज्ञा-

का
नी

नातितेजस्त्वविनियोजयेत अयोग्यविषयग्रामाविन्द्रियार्थेश्वेन्द्रियं ७६ कोशगामे ः भिन्नकः स्यानदा
यत्तेद्रिजीवितं नात्मयन्नश्रयं कुर्यान्मत्तवेतेनवान्बहे ७७ हस्तिविषाणिकाष्ठाद्रुगंमेतः कुच्छ्ररव
न्यने खन्याकरघनाशातश्रन्यानाञ्चनिवेशनं अष्टवर्गमिमं साधुस्वव्रुद्ध्यालोविवर्द्धयेत जीव
नार्थमिहाजीव्यैः कर्तव्यः करणाधिकैः नयायथाप्रवर्ततह स्थानीशोऽपिपार्थिवः तस्मात्ता
स्यामसंरोधं कुर्यान्मशापायजीविनां ७८ यथार्थसेवनिष्णातामास्थं कादिकिषाविया फलायल
गुडः कायस्थरतद्रोणम्पिहं जगत आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्यः परेभ्यो राजवल्लभात् पृथिवीपतिलो
भाच्चप्रजानां पञ्चधाभयं ८२ पञ्चप्रकारमप्येतदपोह्यं नयतेर्भयं आददीतधनंकाले त्रिवर्गपरिवृ
द्धये यथागौः पाल्यते काले दुह्यते च तथा प्रजा सिच्यते चीयते चैव यथा मालानापुष्पफलार्थिना आसा
व पेश्यपविमानस्य पुष्पशरणानिव आमकालोवकर्त्तैरनवफ्याविवमहीपतौ स्वल्पमप्यपकुर्वन्ति येपापाः
पृथिवीपतौ ते वक्ष्मविवदह्यन्ते यतम्बाम्नफवेनसः ते वर्द्धयन्त सदा कोषमामैस्तैरपि छिन्नं का
ले चासम्यग्पदं पीतमिव र्गमभिर्दृदये ८० यमीश्वेतीगाकोषस्पृहयातमपिशोभने स्वैः पीनात्
पोषस्पशारदिमफवेविव ८८ स्नेहस्यान्तेरविश्वासस्तत्रीयाणासुहार्थनिश्रयः अविश्वासीनयावस्था
यथावश्यवहारवान ८९ विश्वासयेदविश्वस्तानातानि विश्वसेत यस्मिन्विश्वासमायाति विमहेते
पात्रमेवसः ९० मातृभेवन्यार्थ समं यस्मात्विमान्यनतत्ताणे तस्मादभोगीवसनंतेनानि पपेपन्ना
मादिनः ९१

अनुगतप्रीतिपोषितात्मजीवी मधुरवचस्वी रितानुरक्तलोकः स्तुतिगुणापरमात्मसक्तचेतोभवति
नृपः सुचिरं महीमिरथिमः ६२ इति कामन्दकीये नीतिसारे स्वाम्यनुजीविवृत्तं नाम पञ्चमः स
र्गः ५ लोके वेदे च वक्तारः कुलैः पालैः परिवारितः आत्मनश्चिन्तयेद्गां मेवास्याभ्यन्तरं तथा १
आभ्यन्तरं बाहिरं च बाह्याद्राष्ट्रं सदा हनेत् अन्योन्यापायमनन्यादेकमेवेहमिष्यते २ राज्याङ्गा
नान्तु सर्वेषां राष्ट्राद्भवति सम्भवः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राजा राष्ट्रं प्रसाधयेत् ३ लोकानुग्रह
मन्विच्छन् शरीरमनुपालयेत् राज्ञः स्वेषां सर्वाण्यपारीरैर्मैत्रपालं कर्म साधयते ४ धर्मध्वा
मादेभिरेहिंसादृषिकल्पा महीभुजः तस्मात्साधूनपापिष्ठान्निघ्नन् पापैर्न लिप्यते ५ धर्म
मेवानुगुणपरो धर्मे गार्थ्यं विवर्धयेत् ये ये प्रजाप्रबाधैस्तान्द्विष्याच्च महीपतिः ६ धर्माधर्मा
क्रियमाणौ हि पांसन्यागमवेदिनः स धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ७ धर्माधर्मोविजा
नन्हिंयातते ऽभिरमाः सतां मार्गं रतेन्नृपः साधून्स्त्याच्च पमिपसिलिनः ८ राज्योपघातकवी
णायेवायाराजवल्लभाः प्रकैकण्पाः संहत्य वाहृष्योस्त्वान् परिवर्तते ९ दृष्ट्वा नृपोऽथ द्रोहिणो नह
न्याद्राजाः विलम्बितं अरथे वा प्रकाशे वा लोकविद्वेषमागतान् १० राजा दरस्थिहष्टां हिंद
पूनापायोपमनयेत् गरुड साद्ध्याविषोग्रस्त न्यषमाहास्यनिनातरः ११ विश्वस्तांस्तान्विविक्तेषु
हीः स्थाः कस्यामर्थगतान् तेषां तद्याद्दशानां स्वषाः प्रयुक्ताः स्मरतिस्फुरे १२ इति दृष्यास्तमनूः

कामं॰
१२

12

ष्यप्रजानामभिवृद्धये विनयन्प्रियष्टकार्यं राजपालं समृद्धवैत् ॥ ३ यथा वीजाङ्कुरः सूक्ष्मः परि-
पुष्टोऽभिरक्षितः कालेफलाय भवति साधुतद्वदियं प्रजा ॥ ४ अवेक्ष्य पतितौ तो न मृद्धना परि-
भूयते तस्माद्यथार्हतो दण्डेन येषणस्तमनाश्रिताः इति कामन्दकीये नीतिसारे कण्टकशोधनं
नाम षष्ठः सर्गः ६ प्रजानां श्रेयसे राजा कुर्वीतात्मनरक्षणं लोलभ्यमानास्तेऽर्थं हुहन्त्येनमरक्षि-
ताः राजपुत्रा मदोन्मत्ता गजा इव निरंकुशाः भ्रातरं वा विनिघ्नन्ति पितरं वाऽभिमानिनः राजपुत्रै-
र्मदोपेतैः प्रार्थ्यमानमितस्ततः ऽविमदरूपते राज्यं व्याघ्रानमिवामिषं ३ रक्ष्यमाणाय दिछिद्रं-
कश्चिद्विनाशयन्ति ते सिंहपोता इव घ्नन्ति रक्षितारमसंशयं ४ विनयोपग्रहान्भृत्यैः कुर्वीत न-
पतिः सुतान् अविनीतकुमारं हि कुलमाशु विनश्यति ५ विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येऽभिषेच-
येत् दुष्टं गजमिवोद्वृत्तं कुर्वीत सुखबन्धनं ६ राजपुत्रः सुदुर्वृत्तः परित्यागं हि नार्हति क्लिश्यमानः
स पितरं परानाश्रित्य हन्ति हि ७ व्यसने सज्जमाने हि क्लेशयेद्व्यसनाश्रयैः तथा च क्लेशयेदेनं य-
था स्यान्नित्यगोचरः । यात्रेयद्रव्यासवे पाने भोज्ये वस्त्रे विभूषणे सर्वत्रैवाप्रमत्तः स्यादज्ञात्विषदूषिते
विषघ्नैरगदैः स्नातो विषघ्नमणिभूषितः परीक्षितं समश्नीयात्तानाङ्कूलाविविधगुणतः ९ भक्ष्यं सत्त्वाः शु-
कश्चैव सारिका चेति पक्षिणः क्रोशन्ति भयसन्दिग्धाः विषपन्नगदर्शनात् चकोरस्य विरज्येते नयने विष-
दर्शनात् सुव्यक्तं माद्यति क्रौञ्चो म्रियते कोकिलः किल जिह्वा स्याच्चग्लानिर्जीवस्ते विषदर्शनात् १०
वा मन्दतमे नापि समश्नीयात्परीक्षितं मरुत्पृष्ठगो यत्स्मर्गेन भवति भुजङ्गमाः तस्मान्मरुत्पृष्ठतो भव-
नेनित्यमस्नरजेत भोज्यमन्त्रपरीक्षार्थं मरघातं वै मन्नयेत बयो भिक्षानतोदघानग्वलिस्रानिलतयेत् ५

अन्नेन विषदिग्धेन वयसां मरणं भवेत् १६ अश्विन्नतामाद्रकतनमाशु शाल्यं विशीर्णता अन्नस्य
विषदिग्धस्य तप्तोष्माक्लिन्नमेव कः १७ व्यञ्जनस्याशु शुष्कत्वं क्वथने श्यामफेनता गन्ध।
स्पर्शरसाश्चैव नश्यन्ति विषदूषणात् १८ छायाः निरिन्काहीना वा स्याद्द्विसे विषदूषिते
हरणे राजिरुद्धीच फेनमण्डलमेव च १९ रसस्य नीलापयसस्वतान्नाम यस्य तोयस्य च।
कोकिलाभा श्यामा मस्तुन्या विषदूषितस्य मध्ये भवन्न्दंगता चलेखा २० आर्द्रस्य सर्वस्या।
भवेत्तस्यः प्रम्लानभावो विषदूषितस्य पाके विनाकाथ्य विनीतभावः स श्यामता चेति व।
दन्तिनन्नाः २१ शुष्कस्य सर्वस्य विषोपदेहाद्विशीर्णता वाः श्रुचिवर्णता च एवं मृदुस्यान्नकृ
नः एवरत्नंवद्गनिके चाल्पकज्जलवातं २२ प्रावारास्तरणानां च श्यामसमण्डलकीर्णता ना
न्तलोपश्चर्माणां लोम्नां स्याद्धेशाश्च विषाश्रयात् २३ लोहानां च मणीनां च मलपङ्कोपदिग्ध।
ना प्रभावस्नेहगुरुतावर्णस्पर्शवधस्तथा मलस्य श्यामवर्णत्वं स्वभेदो नखमांसकः सव
लनेवेपथुः स्वेद आवेगो दिग्विलोकनं २५ स्वकर्मणि स्वभूमौ स्याद्नवस्थानमेव च लिङ्ग
न्येतानि निश्चयाल्लक्षयेद्विषदायिनो २६ औषधानि च सर्वाणि पानं पानीयमेव च तत्काल।
वैः समास्वादयमाश्रीयाद्रोगानि च २७ प्रसाधनादि यत्किञ्चित्तत्सर्वं परिचारिकाः उपा।

कनी

१२

13

निम्नैर्नरेन्द्रायस्तपरीतितमद्दिनं २८ परस्मादागमं यच्च तन्मर्वं च परीक्षयेत् मद्रोस्तेभ्यः परेभ्यश्च र
क्षेणो राज्ञः स्मिरक्तिभिः २९ यानं वाहनवाहनमारोहेज्ज्ञातं ज्ञातो यथा हितं अविज्ञातेन मार्गेणासङ्क
टेन वनं व्रजेत् ३० वीतिनाटछकमीणामामं वेशाङ्कमागतं संविभक्तं च कुर्वीत जनमासन्नवर्तिनं ३१
अधार्मिकांश्च क्रूरांश्च रक्षदोषानिराकृतान् परेभ्योऽभ्यागतांश्चैव हर्षादेनान् गुरिभ्योऽभ्यागतांश्चै
व हर्षादेनानु [illegible] विवर्जयेत् ॥ महावातसमुत्थं नाम परीदितं नाविकां अन्यनौयतिवद्धां वा नौ येया
नावमातरं परिज्ञापितु वासवेश्मप यं स्तटले स्थितमात्मसैन्यचक्रे श्रुवि शोधितनकमीनजा
लेच्च वगाहेत जलं सुहृत्समेतः ३४ गहनानि विवर्जयन् विशुद्धं वदिरुधान वनं समभ्युपेयात् वि
हरन्मधुरेव योः न हूयं न च माघेदिषयोपभोगरागान् सुविनीतसमेयगणेष यातः सप्तगम्यामृवि
नाम्बलस्य सिद्ध्यै स्वपरीक्षितरक्षितानसीमां लघु कोष्ठस्तमगारवीमुपेयात् कारयेद्वनशोधनमादौ
मात्तरनिक्रमपि प्रविविक्तः ग्राममपास्य नगतः प्रविशेच्च सङ्कटे श्रुगदनेषु नतिष्ठेत् पां … कर्षिणः
वाति वाते समक्षधारा जलदेवमेव अयानपेदापि न च … कारे स्व स्थान स नकश्चिदभ्युपेयात् निर्गमे
च प्रवेशे च राजमार्गसमन्ततः प्रोत्सारितजनं गच्छेत् सम्यगाविष्कृतो नितिः यायान्तावसमानेषु जलसम्बा
धयालिनः मदेप्यनावगाहेत नाति वेलम्बसमतेन ५ निषे विजोवर्षधरैः कलकोलीषधारिभिः अ
नः पुरे च विचरेत्क्वकैरात वामनैः नीचैरनाः पुरामात्याः शुचयश्चिन्तवेदिनः यास्त्राणि विषवर्जे स्थित
मेयेष्टमहीयते अतर्वैयिक सैन्यच्च सनहेत्साधुसम्मानं रवेदाप्तकं कृपालमनः पुरगानेत्यपं आपीतिः

कुर्य्येरन्नवरोधानां शौमागारिकास्तथे रूपाजीवाः स्त्रियः स्नाताः परीवर्त्तिनवाससः राज्ञा
नस्तु पतिहृष्टुर्विसृष्टस्त्रग्विभूषणाः ५५ कुब्जकैर्जनिलैश्चैव मत्तौंडस्थाप्य नरोजनः संस
र्गं नक्वचित्स्त्रच्छेदाएदीसीजनैः सह ५६ निर्गच्छेत्स्त्रियाविशेषापि सर्वथाप्यन्तरोजनः विता
तद्व्यसन्नारीकारणेनोपलक्षितः ५७ नवलजीविनं यद्येपदकल्पे पृथिवीपतिः आ
न्यत्रात्यपि काद्गोगात्सर्वस्येवान्तरोगृहः ५८ स्नातोः वलिमसरभिः स्त्रग्वीकचिभू
षणाः स्नातां विशुद्धवसनां गच्छेद्देवीं सुभूषणां ५९ नहि देवीगृहं गच्छेदात्मीयात्सन्निवे
शनात् अत्यर्थं वल्लभोऽपीह विश्वासं स्त्रीषु न व्रजेत् ६० देवीगृहगतं भ्राता भद्रसेनममा
रयत् मातुः शय्यान्तरे लीनः कारूषञ्चौरसः स्वजः लाजान् विषेणसंयोज्य मधुनेति वि
लोभितं देवीत्वकाशीराजं जघान रहोगतं ६२ विषदिग्धेन सौवीरं मेखलाम॥
णिनानृपं नूपुरेण च वैरन्त्यं जारूषं दर्पणेन च॥ वेणांपाशस्त्रेसमाधाय नयावापि॥
विदूरथं अतिहितं परिहरेत्तद्वै चापि प्रयोजयेत् ६३ यस्य दाराः स्वयमाः ॥।

स्तुः पुरुषैरामकारिभिः सर्वभोगानिवितेनस्यह स्वेलोकद्वयेस्थिते धर्म्ममिच्छन्नरपतिः सर्वान्दारा
नन्नक्रमात् गच्छेदनुनिर्यातिनित्यंवाजीकरणाहृहितः विचार्यकार्यावयवान्दिनस्येविसृज्य
लोकंप्रमदारहनक्रियः आपानस्त्ववन्येनाहिंसाप्रकाणिनास्वपेदसक्तेपरमामरक्षितः ५७ नयेन
जाग्रतिनिर्यानरेश्वरेस्त्रविस्वपतीहनिराश्रयः प्रजाः प्रमत्तचित्तेस्वपितीहसम्भयात्प्रजाग
रेणास्यजगत्प्रबुध्यते इतिस्मसर्वंमनयोवभाषिरेनृपस्य॥ राज्यस्यचसाधुलक्षणं नदेनदे-
वंपरिपालयन्नयान्नरेश्वरः पालकल्पतांव्रजेत् ५८ इतिकामन्दकीयेनीतिसारेपुत्ररक्षणा
मान्नरक्षणन्नामसप्तमः सर्गः ७ उपेतः कोषदण्डाभ्यांसामात्यः सहमन्त्रिभिः दुर्गस्थश्चिन्त-
येत्साधुमण्डलंमण्डलाधिपः ॥१ रथीविराजतेराजाविशुद्धेमण्डलेचरन् अशुद्धेम

ण्डलेसर्पन्शीर्यतेरथचक्रवत् २ शोचतेसर्वभूतेभ्यः पार्थीवापि

ण्डमण्डलः सम्पूर्णमण्डलस्तस्माद्विजिगीषुसदाभवेत्

३ अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोषोदण्डश्चपञ्चमः एताः

प्रकृतयस्त्वेता ॥ ॥ ॥

विजिगीषोः प्रकृतयः स्मृताः ४ एताः पंच तथा मित्रं सप्तमः पृथिवीपतिः सप्तप्रकृतिकं राज्यमित्युवाच बृहस्पतिः ५ संपन्नस्तु प्रकृतिभिर्महोत्साहः कृतश्रमः जेतुमेषणशीलश्च विजिगीषुरिति स्मृतः ६ कौलीनं दृढसेवित्वमुत्साहः स्थूललक्षता विनीतता बुद्धिमत्ता प्रागल्भ्यं सत्यवादिता ७ प्रदीर्घसूत्रता तेजः प्रश्रयः सत्यवानता देशकालज्ञता दाक्ष्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता सर्वविज्ञानिता दाक्ष्यं संवृतमंत्रता अविसंवादिता शौर्यं भक्तिज्ञत्वं कृतज्ञता ९ शरणागतवात्सल्यममर्षित्वमचापलं स्वकर्मदृष्टशास्त्रवक्तृत्वं वैरोधदर्शिता १० जितश्रमित्वं धर्मित्वमक्रूरपरिवारिता प्रकृतिस्फीतता चेति विजिगीषुगुणाः स्मृताः सर्वैर्गुणैर्विहीनोपि सदान्यायः प्रतापवान् प्रतापयुक्तात्त्रस्यंति परासिंहान्मृगा इव १२ प्रतापसिद्धो नृपतेः प्राप्नोति महतीं श्रियं तस्मादुत्थानयोगेन प्रतापं जनयेत्स्वयं १३ एकार्थाभिनिवेशित्वमविलक्षणमुच्यते दारुणस्तु स्मृतः शत्रुर्विजिगीषुगुणान्वितः १४ लुब्धः क्रूरोऽलसोऽसत्यः प्रमादी भीरुरस्थिरः मूढो योधावमंता च सुखच्छेद्यो रिपुः स्मृतः १५ अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्रमतः परं तथारिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्थिताः १६ पार्ष्णिग्राहः स्मृतः पश्चादाक्रंदस्तदनंतरं आसारावनयोश्चैव विजिगीषोस्तु मंडलं अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनंतरः अनुग्रहे संहतयोः समर्थो व्यस्तयोर्वधे १८ मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिकः अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुः १९ मूलप्रकृतयस्त्वेताश्चतस्रः परिकीर्तिताः आरैव मंडलशालाश्चतस्रः मंडलमयः २० विजिगीषुररिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽथ मध्यमः उदा

का॰ नी॰ १५

15

सीनः पुलोमैंदोष्टकं मेंडलमुच्यतः २१ उदासीनोमध्यमश्चविजिगीषोस्तिमेंडलं अनामेंडलमि
दंप्रोक्तंद्वादशराजकं २२ द्वादशानांनरेंद्राणांमरिमित्रेपृथक्पृथक् षट्त्रिंशत्कमिदंप्राहुर्मंत्रेचतेचपु
नर्मेघः २३ द्वादशानांनरेंद्राणांपंचपंचपृथक्पृथक् अमात्याद्याश्चप्रकृतीरामनंतीहमानवाः २४ मौ
लाद्वादशयष्टेनासमात्याद्यास्तथाचयाः सप्ततिश्चाधिकास्तेनाः संर्वप्रकृतिमेंडलं २५ संपुलकत्वरि
मित्राभ्यामुभयारिस्तथासृजत् मौलाद्वादशराजानुश्चाष्टादशकेगुरुः २६ अष्टादशानामितेषाममा
त्याद्याःपृथक्पृथक् अष्टोत्तरशतंतेनमंडलंकवयोविदुः २७ अष्टादशानामेतेषामिंद्रशत्रुःपृथक्पृथ
क् चतःपंचाशकमितिविशालाक्षःप्रभाषते २८ चतःसंचाशतोराज्ञाममात्याद्याःपृथक्पृथक् चतर्वि
शतिसंयुक्तमेंडलेविश्वतेस्यत सप्तप्रकृतिकंप्रोक्तंविजिगीषोरसंशयत् चतुर्दशकमेवैतन्मेंडलंपरिव
र्तते मेंडलंचिकमित्याहुर्विजिगीषोरिमध्यमाः मित्रयुक्ताःपृथक्केनैः षट्कमित्यपरेजगुः अमात्याद्याः
प्रकृतयपंकेकस्यैवभूपतेः मेंडलंमेंडलविदः षट्त्रिंशत्कंप्रवर्तते सप्तप्रकृतिकाःसर्वेविजिगीषुरि
मध्यमाः एकविंशतिमित्याहुःपरेबलनयवादिनः चत्वारःपार्थिवामौलाःपृथगमित्रेः सहाष्टकं अमात्या
दिभिरेतैश्चजगत्मतं समितं २५ विजिगीषोःपुरस्ताच्चयेपश्चाच्चप्रकीर्तिताः दशकंमेंडलमिदंमंड
लज्ञाःप्रवर्तते दशानांभूमिपालानाममात्याद्याःपृथक्पृथक् मेंडलंमेंडलविदःषष्टिसंज्ञंप्रवर्तते अरि
मित्रयोनेतःपश्चिमेचतिपंचकं अमात्याद्याःपृथक्षत्रिंशत्कंपरिवर्तते अरेरप्येवमेवतिरहष्टस्ममतावरः

सप्तप्रकृतिकाः सर्वे विजिगीषुरिमध्यमाः । एकविंशकमित्याहुः परे चैव नृपादिनः ॥३७॥ पंचकं मंडलं
योजं त्रिंशात्मा च मनीषिभिः ॥३८॥ द्वे एव प्रकृते ज्ञेये इत्युवाच पराशरः । अभियोक्ता प्रधानः स्यात्तथान्यो यो
भियुज्यते ॥३९॥ परस्पराभियोगेन विजिगीषोररेस्तथा । आरब्धे विजिगीषुर्वा प्रकाशप्रकृतिरिष्यते ॥४०॥ इतिप्रका
रं बहुधा मंडलं परिवर्तते । सर्वलोकप्रतीतं तु स्फुटं द्वादशराजकं ॥४१॥ अष्टशाखं चतुर्मूलं षष्टिपत्रं द्वयस्थितं
षट्पुष्पं त्रिफलं ह्येतद्यो जानाति स नीतिवित् ॥४२॥ पार्ष्णिग्राहस्तथासारः शत्रुमित्रे प्रकीर्तिते । आक्रंदोयत
दासारो विजिगीषोः सुहृदाप्यते ॥४३॥ पुरो यायाद्विगृह्यैवं मित्राभ्यां पश्चिमावरौ । पश्चिमाविवहूर्वाभ्यां मध्येनेनमि
मेव च ॥४४॥ अरिमित्रमरिमित्रं कृतं क्रमेण भूयसा । संरुध्याभयमित्रेण पश्चात्कृष्टेश्वरः ॥४५॥ आक्रंदेना
सारेणैव पार्ष्णिग्राहं प्रपीडयेत् । आक्रंदेन तदासारमाक्रंदासारभाविना ॥४६॥ मित्रेणैवात्मनाचैव कुर्वीताड
रणेरिपोः । मित्रेणारिसुहृन्मित्रेणारिसुमित्रं प्रपीडयेत् ॥४७॥ अरिमित्रस्यामित्रस्य पीडने पृथिवीपतिः । कुर्वीतो
भयमित्रेण मित्रमित्रेण चैव हि ॥४८॥ अनेन क्रमयोगेन विजिगीषुः सदोत्थितः । पीडयेदरितंत्राणि मित्राणा
ममत्सरो ॥४९॥ पीड्यमानो ह्यभयतः सदोद्युक्तैर्मनीषिभिः । विपक्षच्छेदमायाति तद्धेघावावनिष्टतु ॥५०॥ स
र्वोपायेन कुर्वीत सामान्यमित्रमात्मसात् । भयत्रिमित्राउच्छिन्नाः स्युरच्छया हि शत्रवः ॥५१॥ कारणेनैव जा
यन्ते मित्राण्यरिपवस्तथा । रिपवोपेन जायन्ते कारणं तत्परित्यजेत् ॥५२॥ प्रायात्मनोहि सर्वत्र सर्वाः समर्जयेत्प्रजाः
तासां समर्जनाद्राजा सर्वांगीं श्रियमश्नुते ॥५३॥ दूरे वशान्माण्डलिकान्स्थानदुर्गनिवासिनः । मित्रीकुर्वीत तत्त्वाणाः

साधयंतीह्रमंडलं चरेन्नरोजितवली मध्यमो विजिगीषया पक्षी भूपारिणातिष्ट दशाकः संधिमात्रमेत
सहजः कार्यजश्चैव द्विविधः शत्रुरुच्यते सहजः स्वकुलोत्पन्नस्त्वितरः कार्यजः स्मृतः उच्छेदापचयौ कालेपी
डनं कर्षणं तथा इति विद्याविदः प्राहुः शत्रौ वृत्तं चतुर्विधं ५ रेवनकोषदंडाभ्यामदामात्रबलस्तथा एत
कर्षणमित्याहुराचार्याः पीडनं परं समाश्रयविहीनो वा दुर्बलो वा समाश्रितः शक्तोरिः सम्यगाशु कार्य उच्छेदं
भूम्यनंतरः कर्षणं पीडनं काले कुर्वीताश्रयमानितः समाश्रयदुर्गमाद्यमिंत्रं वा साधुसम्मतं ५ विभीषण
समोरर्य स्तथापि सर्व तनसपच सर्वत्रापदामितानां व्योष्ठेयो नित्यं रिपुः छिद्रं कर्म च वित्तं च विजानाति तनि
ज्ञो रिपुः दहत्यंतर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः वर्तते यत्या मेन नमित्रे यदुभयात्मक बद्धीव द्विविशिरमेतद्
छिद्रान्वृत्तत्वरः बलिना विगृहीतस्य द्विषतः स्फुटवर्तिनः कुर्वीताप चयं शत्रोरात्मोच्छित्ति विशंकया ६४
यस्मिन्नुच्छिद्यमाने तु विग्रहः प्रवर्तते न तस्योच्छित्तिमन्विच्छेत्कुर्वीतैनं स्वगोचरे [illegible] विचेष्टु
र वग्रहः तस्य संशमनायाशु तत्कुलीनं समुन्नयेत विषं विषेणाव्यथते वज्रं वज्रेणाभिद्यते गजेंद्रो दृष्टः
णगजेंद्रेणैव वध्यते ६७ मत्स्यो मत्स्यं समादते ज्ञातिर्ज्ञातिमसंशयं राघवोच्छित्त्यै रामो विभीषणमपूजय
त ६८ यस्मिन्मंडलमङ्गलोभः कृते भवति कर्मणि न तत्कार्यमेधावी प्रकृतीरनुरंजयेत ६९ साम्ना
दानेन मानेन प्रकृतीरनुरंजयेत् आत्मीयाभेदद्वाभ्यां परकीयाः प्रदारयेत् ७० प्राकीर्ण मंडलेस
र्वम् मित्रैरिरिभिरेव च सर्वः स्वार्थपरो लोकः ॥ कुतो मध्यस्थता क्वचित् ७१

भोगमस्मिन्विजिगीषोर्मित्रमस्य प्रपीडयेत् अत्यन्तं विजिगीषुं हि स्यात्स पापीयान्रिपुर्मतः अमित्राण्यपि जिगीषोर्मि
त्राण्येव वशानयेत् अहिते वर्तमानानि मित्राण्यपि परित्यजेत् सर्वभूतोपकाराय भाति हितेऽर्थं वाहिना हरः अ
पकारे विजिगीषुर्वा तन्मित्रमुपकारयेत् मित्रं विचार्य बहुधा तत्ततो दोषं परित्यजेत् स्वजनभूतदोषं हि धर्माद्यादुपप
त्तिः स्वयं दोषगुणान्वेषी भवेत्सर्वत्र सर्वदा स्वयं ज्ञाते गुणदोषे गुणास्तेदण्डपातनं न तावज्ञापनं जनकोपं कृत्वा
करोत्वन भुञ्जे मित्रमन्यतेन निर्दोषकोपनज्जनाः मित्राणामनेरविद्याः स्वधन्यायः कनीयसा मध्यमायः कनीया
स्वकर्माणि चेष्टयत्पृथक् नोहि मिथ्याभियुञ्जीत स्पृशत्याचाप्तिविधिं मित्रभेदनयेऽङ्गे तास्सर्वास्स्वपरित्यजेत्
प्रायाणिकसान्तरिकमाप्तस्थापनं तत्पातिक सोपन्यासवचनानीयात्त्वके सञ्चापितनया प्रकाशयतञ्चरणानुकम्पा
स्वस्वदोषस्य प्रमोदमत्सरवेषा स्वयमेवाश्रयारयेत् कार्यसिद्धिगरीयस्त्वाज्ञीचानामपि कालवित् स्वतोऽपि दो
षाञ्छादयन्गुणानप्यस्तावदेत् प्रायोमित्राणि जीवितसर्वावस्थानिस्पृहः वृद्धिमित्रो हि यः कोऽपि वेशस्याप
यितेरिस्व नतत्रगतिरशनिर्यातानपिनामपिवाननः शुश्रूषापत्यतोकारसंमित्रयब्रतिशनि अमित्राण्येवता
मित्रैर्नगृह्णीयाद्धवतेः इतिमण्डलन्हमेहिमण्डलनाःप्रवर्तते मित्रोदासीनरिपवपत्तन्मात्रहिमण्डल सम्प्र
कल्पयन्मतेवामिनिमण्डलशोधयन् इतिसराजानयवर्त्मनाऽवनन्तुयमिमण्डलशुद्धिमावृणन् विराजते।
साधुविशुद्धमण्डलः प्रसह्यशीघ्रप्रतिनेदयमुनाः ८१ इति कामन्दकीये नीतिसारे मण्डलयोनिर्मण्डलचरित्रं नामाष्ट
मः सर्गः ८ बलीयसाभियुक्तस्तु नृपोऽनन्यप्रतिक्रियः आपन्नः सन्धिमन्विच्छेत्कुर्वाणः कालयापनम् कपालउपहा
रसन्तानः सङ्गतस्तथा उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः अदृष्टनर आदिष्ट आत्मामिष उपग्रहाः परिक्रय

का॰
नी॰
१७
17

स्तथोच्छिन्नस्तथा च परदूषणः ३ स्कंधोपनेयः संधिश्च षोडशः परिकीर्तितः इति षोडशकं प्राहुः संधिं सं
धिविचक्षणाः ४ कपालसंधिर्विज्ञेयः केवलं समसंधितः संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ५ संतानसं
धिर्विज्ञेयो दारिकादानपूर्वकः सद्भिः संगतसंधिस्तु मैत्रीपूर्व उदाहृतः ६ यावदायुः प्रमाणस्तु समाना
र्थप्रयोजनः संपत्तौ च विपत्तौ च कारणैर्यो न भिद्यते ७ संगतः संधिरेवायं प्रकृष्टत्वात्सुवर्णवत् तथा
न्यैः संधिकुशलैः कांचनः परिकीर्तितः ८ आत्मकार्यस्य सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः स उपन्यासकुशलैः
रुपन्यास उदाहृतः ९ मयास्योपकृतं पूर्वं ममाप्येष करिष्यति इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते १०
उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ एकार्थां सम्यगुद्दिश्य क्रि
यां यत्राभिगच्छतः सुसंहितप्रयाणस्तु संधिः संयोग उच्यते आवयोर्योधमुख्याभ्यां मदर्थः साध्यतामिति य
स्मिन्पणः प्रक्रियते स संधिः पुरुषान्तरः त्वयैकेन मदीयोर्थः संप्रसाध्यस्त्वसाविति यत्र शत्रुः पणं कुर्यात्सोऽदृ
ष्टपुरुषः स्मृतः यत्र भूम्येकदेशेन पणेनारिः प्रवर्जितः संधीयते संधिविद्भिः स चादिष्ट उच्यते स्वसैन्ये
न संधानमात्मामिष इति स्मृतः क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः कोशांशेनाथ कुप्येन सर्वकोशे
ण वा पुनः शेषप्रकृतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः भुवां सारवतीनां तु दानादुच्छिन्न उच्यते सर्वभूम्युत्थितानां
फलदानेन परदूषणः परिच्छिन्नं फलं यत्र स्कंधः स्कंधेन दीयते स्कंधोपनेयं तं प्राहुः सुधियः संधिविदो जनाः प
रस्परोपकारस्तु मैत्रः संबंधकस्तथा उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारस्ते च संधयः एकमेवोपहारं तु संधिमेतं मतं हि नः उप
हारस्य भेदास्तु सर्वेऽन्ये मैत्रवर्जिताः अभियोक्ता बली यस्मादलब्ध्वा न निवर्तते उपहारादृते तस्मात्संधिरन्यो न वर्तते १२ बा

लोहडीदीर्घरोगस्तथा जातिवरिष्ठतः भीरु

३

कोभीरुकजनोलुब्धोलुब्धजनस्तथा २३ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वतिशक्तिमान् अनेकचित्तमंत्रस्तुदेवब्राह्म
णनिंदकः २४ दैवोपहतकश्चैवदैवचिंतकएवच दुर्भिक्षव्यसनोपेतोबलव्यसनसंकुलः २५ अदेशस्थोबहु
रिपुर्युक्तःकालेनयश्चन सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिःपुरुषाअमी २६ एतैःसंधिंनकुर्वीतविगृह्णीयाच्चकी
वले एतेविगृह्यमानाहिक्षिप्रंयांतिरिपोर्वशं २७ बालस्याल्पप्रभावत्वान्नलोकोयोद्धुमिच्छति युद्धेस्यमश
क्तस्यपरार्थेकोहियुद्ध्यते २८ उत्साहशक्तिहीनत्वाद्वृद्धोदीर्घामयस्तथा स्वैरेवपरिभूयेतेद्वावप्येतावसंश
यं २९ सुखोच्छेद्योहिभवतिसर्वज्ञातिबहिष्कृतः तएवैनंविनिघ्नंतिज्ञातयःस्वार्थसत्कृताः ३० भीरुर्युद्धपरि
त्यागात्स्वयमेवावसीदति धीरोप्यवीरपुरुषैःसंग्रामेतैर्विमुच्यते ३१ लुब्धस्यासंविभागित्वान्नयुद्ध्यंतेनुजी
विनः लुब्धानुजीविभिरेवदानभिन्नैर्निहन्यते ३२ संत्यज्यतेप्रकृतिभिर्विरक्तप्रकृतिर्युधि सुखाभियोज्यो
भवतिविषयेष्वतिसक्तिमान् ३३ अनेकचित्तमंत्रस्तुद्वेष्योभवतिमंत्रिणां अनवस्थितचित्तत्वात्कार्येतैः
सउपेक्ष्यते ३४ सदाधर्मबलीयस्त्वाद्देवब्राह्मणनिंदकाः विशीर्यतेस्वयंह्येवदैवोपहतकस्तथा संपत्ते
श्चविपत्तेश्चदैवमेवहिकारणं इतिदैवपरोध्यायन्नात्मनानविचेष्टते ३५ दुर्भिक्षव्यसनेचैवस्वयमेवाव
सीदति बलव्यसनसक्तस्ययोद्धुंशक्तिर्नजायते ३६ अदेशस्थोरिपुणास्वल्पकेनापिहन्यते ग्राहोल्पी
यानपिजलेगजेंद्रमपकर्षति ३७ बहुमित्रबलसंत्रस्तःश्येनमध्येकपोतवान् येनैवगच्छतिपथातेने
वाशुविनश्यति ३८ अकालयुक्तसैन्यस्तुहन्यतेकालयोधिना कौशिकेनहतज्योतिर्निशीथइववायसः

का० नी० ८

18

सत्यधर्मव्यपेतेन न संदध्यात्कथंचन सत्संधितो ऽप्यसाधुत्वादचिरात्याति विक्रियां ५१ सत्यार्यधार्मिकाना
र्यभ्रातृसंघातवान्बली अनेकविजयी चेति संधेयाः सप्त कीर्तिताः ५२ सत्यं च पालयन्सत्यः संधितो नै
ति विक्रियां प्राणबाधे ऽपि विद्वत्क्रमार्यो नो यात्यनार्यतां ५३ धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्वएव हि युध्य
ते प्रजानुरागधर्माच्च दुःखेष्वेषो ऽपि धार्मिकः ५४ संधिकार्यो ऽप्यनार्येण संप्राप्योत्सादयेद्धि सः रेण
कायाः स्तनस्तंबमूले ऽपि न तिष्ठति ५५ संघातवान्यथा वेणुर्निविडः कंटकैर्वृतः न शक्यते समुच्छे
त्तुं भ्रातृसंघातवांस्तथा समाक्रांतस्य बलिना सर्वं यत्नवतो ऽपि ह हिरण्यस्येव सिंहेन शरणेन ह
विद्यते ५६ इद्यतया मानो हि सिंहो ममेव द्विपं हिनस्त्येव बलवांस्तस्मान्संधेयः शिवमिच्छता ।
बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति ५७ बलीयसि प्र
णमतां काले विक्रमतामपि संप्रहीनाप्रसर्पति प्रणीयमिव निम्नगाः ५८ जमदग्निः सतस्येव सर्वः
सर्वत्र सर्वदा अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते अनेकयुद्धविजयी संधानं यस्य गच्छति तत्प्रतापेन त
स्याशु वशं गच्छंति शत्रवः ५९ न जातु गच्छेद्विश्वासं संधितो ऽपि हि बुद्धिमान् अद्रोहसमयं कृत्वा वृत्रमिंद्रः
पुरावधीत् विकारं याति शत्रो हि राज्यानीदृशः पितातया न लोकहतात्मतपते स्त्यहन्नं प्रवर्तते ६० अभि
युक्तो बलवता निषेद्धुर्गे प्रयत्नवान् तन्हलीयस्तराकानेर्वीनाम्नाविम्रकाय संतोत्साह शालिन्मुद्दीतु विह
हणीयान्महत्तरं केशरीव द्विपमिति भारद्वाजः प्रभाषते ६१ एकोपि सिंहः साहस्रं यूथं मथ्नाति दंतिनः
तस्मात्सिंह इवोदग्रमात्मानं वीक्ष्य संपतेत ज्यायो सिंहस्य सैन्यस्य क्लाघिष्ठ कामि निग्रहः प्रतापसिंहो सर्वत्र

कामंदकीयनीतिसारे ५८॥

संधिमिछेत्समेनापि संदिग्धोविजयोयुधि नहिसंशयितंकुर्यादित्युवाचबृहस्पतिः ५९ तत्संप्रहृष्टेरतिर
हिकामः समेनसंधानमिहोपगछेत् अपक्वयोर्मृद्घटयोरिवाशु अन्योन्यभेदी समसन्निपातः ६० ना
शोभवतियुद्धेनकस्यचिदुभयोरपि सुंदोपसुंदावन्योन्यंसमवीर्योहतौनकिं ६१ विहीनोपिसमंसे
धोपियासनेविग्रहमागतः पतंडनोतिहिमवतोयविंड्डरिवक्लितो ६२ नसंधिमिछेद्धीनेनतत्रचहेतुर
संशयः नस्याविग्रहमालंभ्यग्रहेरतेमनस्पृहः ६३ बलीयसाभिसंधायतंप्रविश्यप्रतापवान् नग
याताथनगंतव्योयथाविश्रंभमाप्नुयात् ६४ विश्रंभीनिष्प्रमुक्तकोनिगूढाकारचेष्टितः प्रियाणि
ण्येवाभिभाषेतयत्कार्येकार्यमेवतत् ६५ विश्रंभात्प्रियतामेतिविश्रंभात्कार्यमृच्छति विश्रंभे
णहिदेवेंद्रोदितेर्गर्भमपातयत् ६६ युवराजेनसंधायप्रधानपुरुषेणवा ततःप्रकोपयेत्तन्नयेदभिसु
नःस्थिरात्मनः ६७ अथोत्सर्गेणमहतालेख्यासाम्यान्मसंहितैः प्रधानपुरुषस्येहप्रकृतीनांसदूष
णं ६८ दूषितेहिमहामात्रेविग्रहप्रयोगःपिथीमता स्वपक्षेयस्यविद्यासर्गन्योधनसनिष्क्रियाः ६९ प्र
रेरमात्यान्संधायतत्स्वकोपसमुत्थयेत् भिषग्भेदेनवाप्याप्तैरसदानेनसाधयेत् ७० मूलेःसर्वप्रयत्नेनप
श्चात्कोपप्रकल्पयेत् पश्चात्कोपमयानिष्ठनन्नुसरन्पप्रसाधयेत् ७१ उद्देशात्क्लान्तसेवासैश्चर्यैर्नैमित्ति
कैरैः उपोद्ध्वमन्नादेश्यंकारयेत्सायुलक्षणैः ७२ तन्यक्क्यायायासवधादिदोषंक्षपैनयावेत्तिनसा
प्रकृत्यः कामात्नुपीडामपिकोविदिक्षेत्रविग्रहेतत्सभवाहिदोषाः ७३ आत्माबलंवासहसादोष

का॰
नी॰
१५
19

नानिष्टान्नभवंतीह निमेषमात्रात् मुहुर्मुहुस्तावालिनानिनानितस्मान्नविहान्नतिविग्रहीस्यात् ७४ सुहृ
द्भिःतथाराज्यमात्मानंकीर्तिमेवच गुप्तिसंधेहदोलास्थेकोहिउर्यादिवालिशः सामाद्युपायेनविभे
दनेनसंतापयेत्साधमियुज्यमानः संधिस्त्वरेवास्यचसैन्यचक्रेसीमांतमायानमपीतसंधिं ७६ सग
तिमायायसस्महतेनवलीनधीरोविचरन्नयाति संतापयेद्येनसमस्मतमसलमेनसंतापमुपैतिनित्यः
रतिस्मसंधिंखलसंधिविनमामवामिरेपूर्वतरामहर्षयः तद्दतदेवंविजयन्नरेश्वरःसमीलकार्यं
गुरुचेतिमहिषः ७८ इतिकामंदकीयेनीतिसारेसंधिविकल्पोनामनवमःसर्गः ९ श्रमदीप्यदृही
नानांमन्युसंतमचेतसां परस्परापकारेणपुंसांभवतिविग्रहः १ आत्मनोऽभ्युदयाकांक्षीपीड्यमानः
परेणवा देशकालवलोपेतःप्रारभेतहिविग्रहं २ राज्यस्त्रीस्थानदेशानांयानस्यचधनस्यच अपहा
रोमदोमानःपीडावैषयिकीतथा ३ ज्ञानार्थधर्मशक्तीनांविघातोदैवमेवच मित्रार्थंचापमानंचत
थाबंधुविनाशनं ४ भूतानुग्रहविच्छेदस्तथामंडलदूषणं एकार्थाभिनिवेशत्वमितिविग्रहयोनयः
राज्यस्त्रीस्थानदेशानांदानेनचमदेनच विग्रहस्यतुशांतिःस्यात्प्रशमनंस्मृतं ५ पतदेवतविज्ञेयं
स्वार्थधर्मविघातजे विग्रहेसमजेज्ञेयोविग्रहप्रतिपीडनं ७ यानापहारसंभूतेसानशक्तिविघातजे
समस्तदर्थसंयोगेनज्ञातांपाचोपेक्षणेनच ८ स्वधर्मद्रोहसंभूतेमित्रनामउपेक्षणं आत्मवानिहवर्गेन
प्राणानपिपरित्यजेत् ९ अपमानात्संभूतेमानेनप्रशमंनयेत् सामपूर्वमुपायोवाशमनोवाभि

मानजे १० विग्रहं नाशयेद्धीरो वैधुनाशासमुद्भवं येन पीडा न जायेत तत्ताहृशं सविचक्षणः ११ ऊर्यादर्थपरि-
त्यागमेकार्थाभिनिवेशजे धनापचारजाते तु निरोधेन समाचरेत् कदाचिद्विग्रहे पुंसां सर्वनाशस्तु जा-
यते महाजनसमुत्पन्ने भेदेन प्रशमं नयेत् १२ भूलाभ्रष्ट्वाविच्छेदजाते तु त्रवदेत्प्रियं दैवमेव तदैवोप-
शामनं साधुसंमतं १४ मंडलक्षोभसंभूतमुपायैः प्रशमं नयेत् साधनत्मवास्तु जनेस्त्रीजे वात्ता नमयदाय-
जे १५ वैरप्रभेदनिपुणैर्वैरं यच विधिस्मृतं नास्ति भूम्युपरोधेन तत्र शास्त्रक्रियाचारजे १६ भूमिनिमित्तजाते तु
मंडलक्षोभजस्तथा चतुर्विधे वैरजाते च द्वंद्वे तीक्ष्णमेव वीन १७ उत्तापपरायजे वैरे मन्येनैदेवमानवाः
किं चित्फले निष्फले च संधिमप्यफलमेव च तदात्वे दोषजननमायत्यां चैव निष्फले अप्रविश्यानवीर्ये-
ण हृष्टेन स्वल्पेभितोपिवा १९ परार्थं स्त्रीणामित्वच दीर्घकालं द्विजोनमेः अकाले देवयुक्तेन बलोद्धृतस-
खेन च २० तदात्वे फलसंयुक्तमायत्यां फलवर्जितं आयत्यां फलसंयुक्तं तदात्वे निष्फलं तथा २१ इ-
तीमं षोडशविधं न कुर्यादेव विग्रहं तदात्वायति संयुक्तं कर्म आरभेत विचक्षणः २२ तदात्वायति शुद्धानि
सर्वकर्माणि चिंतयेत् तदात्वायति संशुद्धं मातिष्ठेदेव वाच्यतां २३ साधुलोकहृदयग्राहि विद्वान्कर्म
समाचरेत् परित्यजेदस्मिंल्लोके नार्थलेशप्रलोभितः २४ परलोकविरुद्धानि कर्माणि दूरतस्त्यजेत् इ-
त्यागमप्रमाणत्वात्साधुकल्याणमाचरेत् २५ यदा मन्येत मतिमान् हृष्टपुष्टं स्वकं बलं परस्य विप-
रीतं च तदा विग्रहमाचरेत् २६ स्फीतं चापत्नरं स्वकं च यदा मन्येत मित्रबलं परस्य विपरीतं च तदा विग्र-

की॰
नी॰
१०
20

हमाचरेत् भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयं यदैतन्नियतं भावि तदा विग्रहमाचरेत् ७ हिरण्यं ततो मित्रं
ततो भूमिर्गरीयसी भूमेर्विभूतयः सर्वास्ताभ्यो वपुश्च तद्गुणाः ८ सर्वसम्पत्समेतांश्चाप्युपायान्निर्दि
शेद्बुधः उपायैरभिनिर्दिष्टैः समैर्दोषोपि शाम्यते आगते विग्रहं विद्वानुपायैः प्रशमं नयेत् विजयस्य ह्यनित्
त्वाद्रभसेन न सम्पतेत् समाक्रान्तो बलवता कोपदन्तभ्रंशिनीं श्रियं आश्रयेद्वैतसीं वृत्तिं न भौजंगीं क
थंचन क्रमाद्वैतसवृत्तिः संप्राप्नोति विपुलां श्रियं भुजंगवृत्तिरासेवो निवधमेव तु केवलं मन्त्रप्रभाव
त्स्य न्यसेउत्तलज्ञपंडितः सुपरिभ्रश्यमानां हि क्रमप्राप्ते मृगेन्द्रवत् कौर्मं संकोचमास्थाय प्रहारमपि म
र्षयेत् काले प्राप्ते तु मतिमानुत्तिष्ठेत्क्रूरसर्पवत् काले सहिष्णुर्गिरिवत् सहिष्णुर्वह्निवत् अंके येनापि
वहेच्छत्रुं प्रियाणि समुदाहरन् प्रसादहस्तन्याहितलोकहन्तया च विपश्चितो हृदयं निरंतरं नयाद्धस्ते न हि
कालज्ञिनः प्रसन्नवंचीनकचयदेश्रियः उलोक्रमनेसमुदावविक्रमाश्रियं क्रमेणैवोपतिर्मतमूर्जितं अतीव
दानार्मधुपत्वप्तलेसहुः प्रसाध्यं प्रवदंति विद्विषं गुणत्यत्तानिष्ठुरताकृतं ततो भयं प्रमादो लसता विचारिता
हिंसाभिमानोव्यतिदीर्घसूत्रता नयोगनालादि विनाशनं श्रियः ११ निसर्गदोषान्निजमाश्रितो हि यं निसर्गके
प्रकोविजिगीषयाजयेत् अतोन्यथा साधुजनस्य सेमतं करोति विद्वानुपचारमात्मनः समन्वितो राज्यप
दो त्रिनीतियाचरेत् पौर्णीतिनमंडलक्रियाः १२ स्वरूपो विग्रहमार्गमाश्रितः स्थिरोद्यमः संप्रयतेत सिद्धये ॥
इति कामन्दकीये नीतिसारे विग्रहकल्पो नाम दशमः सर्गः १० उत्साहबलवीर्यस्य विजिगीषोर्जयेप्सितः गुणान् तु प्रम
केतेयात्रायानमिति स्मृतं विगृह्य संधाय तथा संभूयाय प्रसंगतः उपेक्षा चेति निपुणैर्यानं पंचविधं स्मृतं ॥
विगृह्य याति हि यदा सर्वाञ्छत्रुगणान्बलात् विगृह्ययानं यानज्ञास्तदाचार्याः प्रचक्षते अरेर्मित्राणि सर्वाणि स्वमि

[illegible]

ते ४ संधायान्यत्र यात्रायां पार्ष्णिग्राहेण शत्रुणा । संधाय गमनं प्रोक्तं तज्जिगीषोः फलार्थिनः ५
एकीभूय यदैकत्र सामन्तैः सांपरायिकैः । शक्तिशौचयुतैर्यानं संभूयगमनं हि तत् ६ उभयोरपि
यद्यानं द्वयोः प्रकृतिनाशने संभूय यानं तत्प्रोक्तं हन्तुमन्तर्ययोरिव ७ अल्पसारानुपादाय मनितना
यफलोदये गम्यते यत्र तज्ज्ञेयं संभूयगमनं हि तत् ८ अन्यत्र प्रस्थितः संगादन्यत्रैव च गच्छति प्रसंग
यानं तत्प्रोक्तं मत्रशल्यो निदर्शनं ९ रिपुयानस्य बलिनः सम्प्राप्य विकृतं फलं उपेक्षा तन्निवर्तन
मुपेक्षायानमुच्यते १० निवातकवचान्हित्वा हिरण्यपुरवासिनः उपेक्षायानमास्थाय निवर्तन्ते धनं
जयः ११ द्विषोः यद्यानं मृगयानं तथाः सा दैवोपयातस्य बहुप्रकारः इति प्रदिष्टं आसनं यानेन समम नि
तो यो व सर्वो संगमः १२ परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासनं स्मृतं अरेश्च विजिगीषोश्च ननतये च विपद्य
याते १३ अन्योन्याक्रान्तिकरणं विगृह्यासनमुच्यते अरिं विगृह्यावस्थानं विगृह्यासनमुच्यते १४ यदा
दुर्गस्थितः शत्रुर्वीरोऽनेनैव शक्यते विगृह्यैवं तदासीत च्छिन्नासारवीवधान् १५ विच्छिन्नवीवधा
सारं प्रक्षीणयवसेन्धनं विगृह्यमानः प्रकृतिः कालेनैव वशं नयेत् १६ अरेश्च विजिगीषोश्च विग्रहे हा
ह्यमानयोः संधाय यदवस्थानं संधायासनमुच्यते १७ निवातकवचैः सार्धं रावणः शत्रुरावणः ब्रह्मा
णमनराकृत्य संधायासनमास्थितः १८ उदासीने मध्यमे च सम्मानस्यति शाक्यया एकीभूय समस्थानं सम्भू
यासनमुच्यते १९ उभयारिहिता स्थेन विना शत्रुभयोरपि संभूयेन प्रतिष्ठहे दपि केनत व धर्मेण २०
विपाशोऽन्यमध्य अन्यत्र प्रसंगेन द्रुतं केनचित् आसनेयत्र दर्शते प्रसंगासनमुच्यते २१ आसीतो प्रेक्षारिमपि का

का
नी
२१
21

मुपेक्षामनमुच्यते उपेक्षांकृतवानिन्द्रः पारिजातग्रहं प्रति २२ उपेक्षितस्य चास्येव कारणेनेह केन
चित् भ्रासनेरुक्मिणाश्च नतदुपेक्षामनेसस्रते २३ वलिनोद्विषतोमध्ये वाचात्मानं समर्पयन् द्वैधीभा
वेनवर्तेत काकाक्षिवदलक्षितः २४ यायेयत्तमास्थाय सन्निकृष्टमरिद्वयोः उभयोरपि सम्पा
तेसेवेत वलवत्तरम् २५ यदा द्वावपिनेच्छेतां संश्लेषं जातसंविदैः तदोपगच्छेत्तच्छत्रुमधिकं वापिसं
श्रयेत् २६ द्वैधीभावेद्विधायोक्तः स्वतन्त्रपरतन्त्रयोः स्वतन्त्रउक्तोऽसम्बन्धः परःसाश्रय चेतनः २७
उच्छिद्यमानोवलिनानिरुपायप्रतिक्रियः कुलोद्भूतंसत्यमार्यमाश्रयेतवलोत्कटम् २८ तद्दर्शनोपा
स्तिकतानित्यंतद्भावभाविता तत्कारिताप्रश्रयिता वृत्तंसंश्रयिणःस्मृतं २९ प्राणिपातिननयःसिद्धो
हृतोभेकेवलेवलात् तत्त्वयोरोनरस्तेषांप्राणानामिमतिमात्रयेत् ३० पञ्चषड्भिर्हरतोऽपायात्स्वपाय
प्रतिपत्तिभिः भवन्ति हि फलायैव विद्वद्भिश्चिन्तिताः क्रियाः ३१ उपायपूर्वेलिप्सितकालेवीक्ष्यस
मस्तेन पश्चात्ज्ञापायनिर्दिष्टाविक्रमैकरसस्तता ३२ शाकाशाकपरिच्छेदं कुर्याद्बुद्ध्याप्रसन्नया केव
लेदन्तमेगायरतिनः शोलताउले ३३ भ्रशाकारम्भस्त्रीनोकूनःक्लेशाहतेफले शाकाशमास्वादयतःक
तोहि कवलग्रहः भवति परितापिनोवाक्कर्मविनयः ३४ उच्चावोयानुगतयापरीयातसमदः पदे
स्वविस्त्रुद्धपदन्यासः पर्वताग्रमिवोदितं ३५ दूरारोहंपदंराज्ञांसर्वलोकनमस्कृतं स्वल्पेनाप्यपचारेण
वक्लाणमिवदूषति ३६ प्रारब्धानियथाशास्त्रंकार्याणामतबुद्धिभिः वनानीवमनोहारिप्रयच्छन्ति
चिरात्फलम् ३७ सम्यगारभ्यमाणानि हि कार्याणि यथा पिनिष्फलं ननन्यथानापयन्तियथामोहसमीहितं ३८

यत्र सम्यग्यथाज्ञानं कार्यमेतन्न विपर्ययं प्रमोक्षज्ञानयालभ्यो देवो न तरितयौरुषः ३९ प्रयत्नस्तावदा
श्रेयः फलायामलबुद्धिना अपवर्गभंगनिर्गुणेशो यदेवसमाश्रिते ४० आत्मानं च परांश्चैव ज्ञात्वा धीरः स्म
स्वेतेन यतेद्देवहि विज्ञाने यदात्मपरवेदने ४१ निष्फलं क्लेशबहुलं संदिग्धफलमेव च न कर्मक्रियान्मा
तिमान्महावैरान्वेपि च ४२ तदात्मायमिसेष्ठ हेष्ठ विश्वहृदकमागते हितान्वेपि च सदा कर्मसद्भिः प्रश
स्यते ४३ हितान्वेपि यत्कार्यं गच्छेयेन न वाच्यता तस्मिन्कर्मणि सज्ञेन तदात्वकटुकेऽपि हि ४४ बुद्धे
वोपकर्मैः श्रेयान्फलनिष्पत्तये सदा क्वचित्कल्याणमित्रस्य शास्यते सिद्धवन्निता ४५ सदसोत्मान उष्टे
शो दृष्ट्वं समग्रदर्शने उपायेन यदुसर्वं न्यस्तेन महरस्लिनो ४६ न किंचित्क्वचिदल्लोहवल्लसाध्यो विपश्चि
तो श्रेयोभ्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते ४७ वालमात्मभयः खेदस्ते यन्ने नापि कन्नीति नरत्नमपि पारावा
द्रवतोप्सितसिद्धये ४८ लोकयमिदमेवेतद्धारिवृक्षैर्नियामक उपायोपरहीनेन तेनैव परिशोष्यते ४९ सु
विज्ञातस्याविज्ञाने विज्ञातस्य च निश्चयः श्रेयोहे यस्य सन्देहछेदने शोधदर्शने ५० विदुषोश्नासनेन तिष्ठन्ना
वमस्येन केचन सर्वस्य चोत्कर्षणयात्म भाषितं निःसृतया ५१ मदोद्धतः क्रियामरडो योऽतिक्रामति मेदिनी
अचिरान्नहृष्यामेव मतिक्रमांति विद्विषः ५२ संरुद्देन मेघबीज हितहोनं हिमद्रीभुजां यस्मिन्नभिमे श्र
वे भेदो गंभीरमभिरत्नसमा ५३ सिद्धवच्चेष्टमानस्य काले कर्मविपश्चितः क्रियमाणं स्वकल्याणं विद्वस्य
परेङ्गितं ५४ अप्रस्तातापक्षान्नसमारब्धं शक्तिफलप्रदः अतीतकालोऽभोग्यश्च प्रशान्तो मेयुस्मिते ५५ सहायाः
साधनोपायाः विभागो देशकालयोः विपत्तेश्च प्रतीकारो मन्त्रः पञ्चाङ्ग उच्यते ५६ अवनिश्चे समारंभ सता

कौ॰
नी॰
२२
22

रचयं भयेन यत्नेन गुप्तं हितेन च महत्या विशेषेणापि पालयेत् ५७ प्रचारयेन्मन्त्रविदः कार्यं हार्ये घनेकधा तत्र यद्वे
त सामान्यं तेन शौण्डीर्यं सम्मतेन तत् ५८ यत्र मेरुमतः साम्यं यत्र चैतान शोकते यत्र संततानां निर्दतिन्ततमर्थे याद्धि
कौषिते ५९ एभिः पिमन्त्रमन्त्रितैः स्वयमदैया विचारयेत् तथा वर्तेत तत्तस्यो यथा स्वार्थं न पीडयेत् ६० म
न्त्रिणः स्वार्थतात्पर्यादीर्घं सिद्धान्तविग्रहं मन्त्रिणां भोगपत्नामेति दीर्घं कार्याकुलोऽन्ययः ६१ मनः प्रसा
दः श्रद्धा च तथा करणपाटवं सहायोत्थानसम्पच्च कर्मणां सिद्धिलक्षणं ६२ लघुत्थानानतु विज्ञानि
सम्भवन्त्यायतनानि च कथयन्ति पुरः सिद्धिं कारणान्येव कर्मणां ६३ नावनेयेन्मन्त्रमन्त्रं संहतेन्नत्र
विलवत् प्ररत्नमाणमैत्रं हि भिन्नस्मात्पयरस्परो ६४ मनः प्रसादः कोपश्च सुप्रलपितानि च भिद
न्ति मन्त्रं प्रच्छन्नाः कामित्वश्च मनानां तथा नितमभेतिगीवाद्देचनिर्भेघेऽन्तरस्सुपे प्रसादो पर्यरले
नामन्त्रयेता विभाविनः ६६ द्वादशेति मनुः प्राह षोडशेति बृहस्पतिः उशनो विंशतिरिति मन्त्रिणाम
त्रमेऽर्ले ६७ यथा सम्भवमित्यन्ये तन्त्वविषयया विधि मन्त्रयेत्ता हितमनाः कार्यसिद्धिविहृद्ये
६८ प्रकथ्यानि तत्कार्याणि सम्प्रधार्य पुनः पुनः प्रविशेत्सहितानेषां मतमेषां पृथक् पृथक् ६९ महा
पतोयथाशास्त्रं स्वकर्म हितः सुधीः यदृच्छया च मता तत्तत्समाचरेत् ७० नातीयात्कार्यकाले
हि कृत्वा मन्त्रविनिश्चयं प्रतिज्ञातं तत्तेभ्यो यथायोगं प्रकल्पयेत् ७१ न कार्यकालं मतिमानतिक्रामेत्कदाच
न कथञ्चिदेव भवति कार्ययोगः सुदुर्लभः सतां मार्गेण मतिमान्कालेकर्मसमाचरेत् कालेसमाचरन्मा
प्रसवत्फलमश्नुते ७२ इति चैतिवसम्पत्र काले देशसहायवान् विप्रदपालिः सदलसमाक्रामेत्रचापलात् १४

गृहिते हि नवुड्डिरल्पधीरवमन्येत मतानि मंत्रिणां चपलः सहसैव समस्तमन्त्रविदैवमनोपवुध्यते १५
इति मंत्रबलान्महीपतिर्महतोऽष्यभुजंगमानिव विनयेन्नयमार्गमास्थितो वशमस्यागमसमानितो रिपून् १६
इति श्रीकामंदकीये नीतिसारे मंत्रविकल्पो नामैकादशः सर्गः ॥ कृतमंत्रस्य मंत्रज्ञो मंत्रिणा मंत्रसम्मते या
तव्याय यहिरण्याहिते हस्ताभिनिर्ते १ प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मी शास्त्रे शास्त्रे च निष्ठितः अभ्यस्तकर्मा नृपते
र्दूतो भवितुमर्हति २ निसृष्टार्थो मितार्थश्च तथा शासनवाहकः सामर्थ्यात्पादतो हीनो दूतस्तु त्रिविधः स्मृ
तः ३ सभर्तुः शासनाद्गच्छेद्दूतव्यमन्तरोत्तरं स्वराष्ट्रपरराष्ट्राणामिति चेतिच विज्ञयन ४ अन्तपालांस्तु
कुर्वीत मित्राण्याटविकांस्तथा जलस्थलानि मार्गांश्च विधात्स्ववलसिद्धये ५ नाविज्ञातः पुरं शत्रोः प्रवि
शेच्च न संसदि कालमीक्षेत कार्यार्थमनुज्ञातश्च निष्पतेत् ६ सारवत्ताञ्चराष्ट्रस्य दुर्गगन्त्रकृत्रिममेव च छिद्रं शत्रो
र्विजानीयात्कोशमित्रबलानि च ७ उपनेषांपि शासेषु यथोक्तं शासनं वदेत् रागापरागौ जानीयात्स्वकृतीने
वभर्तरि ८ कुर्यात्स्वचोपायं कृत्यपरेननिलक्षितः एकमानोऽपि न ब्रूयात्स स्वामिप्रकृतिच्छतिं ब्रूयात्
प्रसन्नया वाचा सर्वं वेदभवानिति ९ फलेनाभ्नाइब्यकर्मणाचमहीयसा कुर्याद्वृत्तविपर्यासं श्रेयतयोरु
भयोरपि १० विघातिलोपदेशेन संश्लिष्टोभयवेतनैः कृत्यपक्षं च जानीयाच्छत्रोस्तु विचेष्टितं ११ तीर्था
श्रमाश्रमस्थानेशास्त्रविज्ञानहेतुना तपस्विव्यंजनोपेतैः स्वचरैः सह संवसेत् १२ सन्तापं कुलमैश्वर्यं त्याग
मस्यान्नमोऽधं वृत्त इत्तामहत्तोस्वभर्तुर्भेषयेद्दर्शयेत् १३ सहेतानिष्टवचने कामक्रोधं च वर्जयेत् ना
रीः शयीत भावं संरक्षेत् द्विषां सदा सच १४ काले ब्रजति मे याचेन लिये नात्मसिद्धये लिप्समाणश्च व

का॰
नी॰
२३
93

येनकालेनानार्थलोभैः १९ यतेग्रहः स्वगक्कन्ननव हर्य्यवीपतेः पशुणतिक्मसनेकिंविन्न
यंवाकनेमिछ्कति १७ स्वान्नप्रकोपमयवाविनेननीतिविभ्रमः सम्पादैः संग्रहंकर्तैंस्वडुर्गेडुर्गेम-
न्क्रिया १८ स्वपन्तामगुदयाकाङ्क्षीदेशकालाववीक्षते तत्रयात्रीस्वयंवित्तमाष्याम्येवसमीहते १९
यात्राकालस्तयाथीवातत्रचार्यविलम्बते कालेविलिप्यमाणेनुनतकेयेदिनिपेद्गितः २० कार्यकाल
विपत्तिंचबध्नातातानाविनिघ्नतेन तिष्ठन्वातानिशोषायान्नमतेः सर्वान्निवेदयेत् २१ विपोःशाडुपवि
कटः स्वहृदन्यविभेदने दुर्गकोषबलज्ञाने कृत्यपक्षोपसंग्रहे २२ राष्ट्राववेपेतपालूनामात्मसा
त्करणेतथा प्रज्ञापसारम्भज्ञाने हुनकर्मनिकथ्यते २३ हुतैनैवनरेंद्रस्तद्धीनाभिविकर्षणे स्वपक्षेचावि
ज्ञानीयात्परपक्षविचेष्टितं २४ तर्केङ्गितैः स्मृतिमान्सडुलेख्वपरिक्रमः क्लेशायासमहोदक्षश्वरः
स्यात्प्रतिपत्तिमान् २५ तपस्विलिङ्गिनोव्यक्ताः पण्यशिल्पोपजीविकाः चराश्चरेयुः परितः सिवा-
ज्ञाज्ञगतामसे २६ निगिक्कृषुविशेषुममर्धवातोविदेशःन्वहं चराः स्वकाशान्नपनेश्वक्तहर्दवार्त्ता-
हिते २७ सक्तैस्तत्प्रचारेणयथेष्टेविधिचेष्टितं स्वपन्नपिचजागर्तिचारचक्षुर्महीपतिः २८ वि
वस्त्रानिवनेत्रोभिनैभस्वानिवचेष्टितैः राजाचरैर्जगत्कृत्स्नंव्याप्यालोकसमंततः २९ चारचक्षुर्न
वेदःस्यात्सम्पतेत्तनभूयसा श्वनेनासम्पतन्नेमोपश्यतीतरमन्यः समेःस्थितिं ३० सर्वसम्पत्समुदयस
कोवस्पाविचेष्टिते चरेणहिपतोविघ्नान्देशमायैनानिच ३१ प्रकाशश्चाप्रकाशश्चचरस्तुद्विवि
धः स्मृतः अप्रकाशोऽयमुद्दिष्टः प्रकाशोदूतउच्यते ३२ चरेणप्रचारेदानाम्स्वेणान्निगिवाधरस्तेतसंया

चरचर्याप्रतिष्ठिता ३३ नीताः प्रब्रजितस्त्रैव सत्रीविषयेण्वव एतेतेयात्सञ्चाराः सर्वेनात्मो
न्मवेदिनः ३४ संस्थानवन्तः संस्थाश्चकार्याः कार्यप्रसिद्धये लिङ्गेषु पार्श्वसञ्चाराः परिचर्या
प्रवादिनः ३५ बालः कृषीवलो लिङ्गी भिक्षुकोऽध्यापकस्तथा संस्थाः सुश्चारसंशिक्षैर्यं तदायाः
सुश्रूषायाः ३६ स्वपक्षेपरपक्षेच यावान्काश्चिद्व्यवस्थितः सर्वेषामेव सञ्चारालिङ्गेषु श्चिमवे
दिनः ३७ स्वपक्षेपरपक्षेच यानवेदचिकीर्षितं नागन्तुषिसमुपोः सेनाभृत्यः प्रतिबुध्यते ३८ कारणा
कारणकुञ्जान् बुध्येन स्वपरिग्रहे पापानकारणाकुञ्जांस्तूष्णीं ताडनसाधयेत् ३९ येनकारणतः कु
ञ्जात्तान् वशीकृत्यसेवसेत् ग्रामयेद्दानमानाभ्यांक्लेड्न्चपरिहरयेत् ४० ग्राणेनापिप्रतिपक्षारिक्ले
देणबलवत्तरं निःशेषमजयेद्राष्ट्रपानपात्रमिवोदकं ४१ जडमूकान्धबधिरकुब्जमानः [illegible]काल
या किरातावामनाःकुञ्जाः स्थाद्दिधायेचकारकाः ४२ भिक्षुकाश्चारणारात्मानानाकार्यकलावि
दः अन्तःपुरगताबार्ता माहरेयुरलक्षिताः ४३ छत्रव्यजनभृङ्गारयानवाहनधारिणः महामात्र
बाहिर्वार्तांविद्युरन्येचतद्विधाः ४४ सूदव्यञ्जनकमारस्नत्यकाव्ययकास्तथा प्रसाधकाभोजका
स्नानसंवाहकाश्चापि ४५ नलनामूलकुहसमगन्धम् षणदायकाः कर्तव्याश्चसदा[illegible]चाभ्य
भ्यासवर्तिनः ४६ सञ्चाभिर्मूर्खितैर्लिङ्गैराकारैरिङ्गितैरपि सम्यञ्च[illegible]परस्प
रं ४७ समापितस्तो जगतां मतानिजलानि भूमेरिव मूर्यपादाः अनेकाशीलाध्ययनप्रवीणास्वराच।

रेपुर्बहुच्छिद्रहृताः ४८ यत्नप्रकारेण परान्नयेयातृपराणवनमुत्समस्ताद्धिहेतोः तस्मात्प्रतिस्वस्थमतिस्त
तज्ज्ञैर्विभज्यमानं हि परेणाभियात् ४९ इति कामन्दकीये नीतिसारे दूतप्रचारचारविकल्पो नाम द्वादशः
सर्गः १२ अबहुत्वचरचर्याभिर्विमले हृतचेष्टितं यायाद्यथो कलाभवत्सूक्ष्मबुद्धिपरः सरः १ सत्त्वामत्त
प्रयत्नाभ्यां टसूत्रोबुद्धिरधिष्ठिता प्रसूते हि फलं श्रीमदत्यन्तावकृतात्मने २ धातोश्चामीकरमिव सर्वनिर्गम
यत्नादिव बुद्धिप्रयत्नापगताद्व्यवसायाद्वंवर्षफले ३ धीमानुत्साहसम्पन्नः प्रभवाक्यासमन्वितः श्रि
यः स्थानमेपार्जमपामिव महार्णवः ४ नलिनीवाम्बुसम्पन्नाविद्याश्रीः परिपाल्यते उत्थान
व्यवसायाभ्यां विस्तारमुपनीयते ५ लक्ष्मीरुत्साहसम्पन्नान् बुद्धिमद्व्यसर्पतः नापैति कायाच्छा
येव विस्तारं चोपगच्छति ६ वीतव्यसनमव्यग्रं महोत्साहं महामतिं प्रविशन्ति सदा लक्ष्म्यः सरित
तिमिवापगाः ७ सत्त्वबुद्ध्युपपन्नोऽपि विमतग्रस्तमानसः स्त्रीभिः षण्ठ इव श्रीभिरलसः परिभू
यते ८ उत्थाने नैव यत्नेत् सर्वमित्यनेनैव पावके स्थिरं हि सततोत्थायी इर्व्लोऽपि समश्नुते ९ मोक्ष
गुहवकारेण उद्दलिवमिव श्रियं व्यवसायं सदैवेच्छन्तहि क्लीववदाचरेत् १० वरोस्त्रियं सदोत्साही
मैनीं वृत्तिमपाश्रितः कचग्रहेण कुर्वीत उर्वितीतामिव स्त्रियं ११ किरीटमणिविन्यस्तमूर्ध्नस्तत्रा
णां सारिषु नाकृतात्विद्धि यो पादेषु हृद्योमहृद्यमश्नुते १२ प्रयत्नप्रेर्यमाणो न महताविचलि
लिता हृष्टे वैरिदुमोत्पाततमक्रूतैव कृतः सदैव ॥ १३

हेलाहृष्टस्फुरत्कान्तिवक्त्रां शुपरिपिञ्छैः श्रीमत्करिकराकारैर्वाक्रीयन्ते भुजैर्महाश्रियः १४ उद्वेहृद्वे
ल्लवाशीकृतपदान्यायक्रमेमहान् नीचैर्नीचैस्तवां यातिनिपातभयशङ्कया १५ प्रमाणाभ्यधिक
स्यापि महत्त्वमधिष्ठितः पदमध्येप्रोशोशालिकरिणः केशरीयथा १६ गतभीर्भीतिजननं भोगं भोगी
वदृश्यतेन यथावलम्बक्रुवीनरोपादृष्टनिपातने १७ प्रकृतिक्रमतं यस्मात्तत्प्रणमस्तमस्तनेतु
यनयापनयाभ्याम्बनायनेदैवतोऽपिवा १८ यस्मादुद्यमति श्रेयस्स्मात्समनमच्युते भ्रमन्यथो यो
व्रजत्येनमस्मात्तस्माद्विवर्जयेत् १९ हन्ताघ्नातोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षोमरकस्तथा इतिपञ्चविधं दैवव्यसनं
मानुषं परं २० दैवं पुरुषकारेण शान्त्या च प्रशमं नयेत् उत्थापितं च नीत्या च मानुषं कार्यतत्त्ववित् २१
स्वाम्यादिभिश्च पर्यन्तं प्राकृतं मण्डलं हितम् तच्च कर्म प्रवक्ष्यामि व्यसनं च यथाक्रमं २२ मन्त्रोमं
त्रफलावाप्तिः कार्यानुष्ठानमायतिः आयव्ययौ दण्डनीतिरमित्रप्रतिषेधनं २३ व्यसनस्य प्रतीका
रो राजराष्ट्राभिरक्षणं इत्यमात्यस्य कर्मेदं हन्ति स व्यसनान्वितः २४ चर्मात्येवोमनोपेतैर्दुर्गीयमा
णोमहीपतिः यस्मिन् कृपणोन्यमतोतिकिन्तु पलाइवाण्डजः २५ हिरण्यधान्यवस्त्राणि वाहनानि तथैव च न
ध्यान्येद्रव्याणि च याः प्रजातः सम्भवन्तीह २६ वार्तां प्रजानां सम्पद्यति वार्ता वै लोकसंश्रयः प्रजायां व्य
सनस्थायां नातोन्यदपि सिध्यति २७ प्रजानामापदि स्थानं रक्षणं कोषदण्डयोः पौराश्चैवोपकुर्वन्ति
संश्रयायेहदुर्गिणां २८ तृष्णीं पुडुजन्तयाणाभि यामिच परिग्रहः सामन्ताटविकाबाधाविनिरोधोदुर्गम
चाते २९ स्वपदैः परपदैस्त्र दुर्गस्थः स्यान्नृपः एतां हि दुर्गव्यसनात्सर्वमेवतनाविद्यते ३० मूल्यान्ताम

का॰
नी॰
२५
25

रणं दानं भूषणं वाहनक्रयः ॥ स्थैर्यं परोपजापश्च दुर्गसंस्कार एव च ३१ सेतुबन्धो वणिक्कर्म प्रजा मित्रपरिग्र-
हः धर्मकामार्थसिद्धिश्च कोषादेरेव तु वर्धने ३२ कोषमूलो हि राजेति प्रवादः सार्वलौकिकः एतत्सर्वं ज-
हातीह कोषव्यसनवान्नृपः ३३ तीक्ष्णबलवद्वैर्यातिस्वलोग्रहणातिच प्रजाः क्रोधवान् हार्थीवीपालः प-
रेषु पुनर्जीव्यते ३४ मित्रामित्रहिरण्यानां भूमीनां च प्रसारणं हरकार्याशु कार्यविलम्बस्य परिपालनं ३५
परचक्राभियानश्च स्वदण्डस्य परिग्रहः दण्डादेव भवति यातितद्व्यसने तु यः ३६ अरयोऽपि हि मित्रत्वं या-
न्ति दण्डवतो ध्रुवं दण्डप्रायो हि नृपतिर्भुनक्त्याक्रम्य मेदिनीं ३७ सेतुभयानि मित्राणि हामित्रं नाशयत्यपि
भूकोषदण्डैर्जनितप्राणैः स्वाप्युपकारिभिः ३८ नृनः करोति स्वबहुमित्रं स्नेहहानिबन्धनं नाभिनव्यसनमापन्ने
मित्रकर्म न विद्यते ३९ उपकारादृते शत्रुं गमितं चेष्टयासि गतिरूपति मित्रवान् साधयत्यर्थान् दुःसाध्यानप्यना-
दरात् ४० मन्त्रीलक्षणं त्रिविधानां स्ववर्णाश्रमरक्षणं ग्रहणं शस्त्रशास्त्राणां युद्धमार्गेः पिपीलिकाणां धन्वा-
यामः शास्त्रविज्ञानं कर्मणां लक्षणानि च गजाश्वरथपदातिपुरुषायावत्समावर्तने ४२ नियुद्धकौशलं मा-
यापवादविनिप्रवेशनं धर्मेनाशाछायुक्तेषु सन्नाहसद्धृतदर्शनं ४३ मन्त्रोपयोगो मन्त्रविनिद्रत्वास्वाध्या-
यमेव च उपेक्षा साम दानस्य भेदो दण्डस्य साधने ४४ प्रयाणस्य प्रलयसेनानां मन्त्रमात्यपुरोधसां सम्यक्
प्रचारविज्ञानं स्थानानां चावरोधनं ४५ गतागतपरिज्ञानं हतमर्मोषणानि च प्रकृतिव्यसनापोहः ॥
क्रुद्धप्रशमनानि च ॥ ४६ गुरूणामनुवृत्तिश्च प्रजानां चाभिरञ्जनं धर्मासनप्रतिष्ठाने राज्य-
कण्टकशोधनं ४७ भूताभूतपरिज्ञानं कृताकृतपरीक्षणं नष्टानष्टविचारश्च सर्वं ॥
षामनुजीवनं ॥ ४८ ॥ मध्योदासीनचारित्रज्ञानं नात्यहितपालनम् ॥

परिग्रहस्तु मित्राणाममित्राणाश्चानिग्रहः ॥ ५९ पुत्रदारादिभिर्मिश्रैर्वर्गपरिग्रहः । स्वहृदिपवनादीनां ह
हनीनां वर्जनं ५० असमाश्च परिक्लेशः सत्ताश्च परिग्रहणं अहिंसा सर्वभूतानामधर्माणाञ्च वर्जनं ५१
अकार्येषु निषेधश्च कार्याणाञ्च प्रवर्तनं प्रदानञ्च प्रदेयानामदेयानाञ्च संग्रहः ५२ अदण्डनमद
ण्ड्यानां दण्ड्यानाञ्चापि दण्डनं अग्राह्याग्रहणञ्चैव ग्राह्याणां ग्रहणं तथा ५३ अर्थस्य गुप्तस्य करणमनर्थ
स्य च वर्जनं न्यायतस्य करादानं स्वयं वाप्यनिमोचनं ५४ संवर्द्धनं प्रधानानां निःस्वानाञ्चाभिहूतिः वैष
म्यानां प्रशमनं भृत्यानाञ्चाविरोधनं ५५ अविज्ञानस्याविज्ञाने विज्ञातस्य च विज्ञाने चरेत्स्वयं ॥ आरम्भः कर्मणां
साध्यशक्यस्यान्नदर्शनं ५६ अलब्धलिप्सा न्यायेन लब्धस्य परिवर्द्धनं परिरक्षा स्वविधिवत्सत्पात्रेषु प्रति
पादनं ५७ अधर्मप्रतिषेधश्च न्यायमार्गानुवर्तनं उपकारापकाराणां कालवित्त्वं तत्सहनं महीपतेः ५८ ए
तत्सर्वं समासाद्राज्यं न यत्र शमरः ॥ न यत्नस्तत्र तिष्ठ फलं तस्य मनीतयमेव तु ५९ तस्मिन्नर्थार्थयोर्व
र्गेन यथा चास्य स्ववेतनासित सर्वमेतदपोषणमन्त्रीसत्यानमर्हति ६० वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्थदूषणमेव
च पानं स्त्री मृगया द्यूतं व्यसनानि महीपतेः ६१ आलस्यं स्तब्धता दर्पः प्रमादो द्वैधकारिता इति पूर्वोपदि
ष्टं हि सचिवव्यसनं स्मृतं ६२ अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभाः मूषकाः शुकाः ॥ अत्यल्पकरस्वदण्ड्यश्चपरच
क्राणीतस्करः ६३ राजानीकप्रियोत्सर्गो मरकव्याधिपीडनं पशूनां मरणं रोगो राष्ट्रव्यसनमुच्यते ॥ ६४
विशीर्णयन्त्रप्राकारपरिखात्वमशस्त्रता तीणावासेन्धनान्नत्वं व्यसनमुच्यते ६५ अपीडितः परीदि
तो भृत्यो नाशितः सान्त्वितःस्त्रिया । विरोधिनो हतश्रेष्ठः कोशव्यसनमुच्यते ६६ उपरुद्धं परिक्षिप्तं विमानितमसमानि
तं अमतं व्याधितं श्रान्तं दूरायातं नवागतं ६७ परिक्षीणं प्रतिहतं प्रहताग्रजवं तथा आशानिर्वेदभूयि

का॰
नी॰
२६
28

ह्यमन्तनयाममेव च ६८ कलत्रगामी विविक्तिममन्नः शाल्यं तथैव च भिन्नगर्भे ह्यपस्तनमाविशुक्तं तथैव च ६९
कुड्मलावृतमे अन्तर्निधीश्चत्वापि विदिशा हस्तयुक्तं सविविक्तिमं मिश्रविविक्तिममेव च ७० विच्छिन्ना-
विविधासारं मूलन्यमूलं तथैव च अस्थामिमगानन्त्वापीमित्वकृतं तथैव च ७१ कृष्णार्स्मिग्रहमन्य-
न्त्वबलक्षमतमच्छते अग्रकोन्विदसाध्यन्त्वाकिन्वन्नाध्यन्नक्षते ७२ अपहृतं हि युध्येनानिगन्ता
त्यन्तमूर्जितं परिक्लिमं नृतिमीगंसहेवेनः परिवेष्टितम् ७३ यमानेनं हि युध्येन कृतमानार्थमंत्र-
हृतं विमानितमन्यर्थे प्रदीप्तक्रोधपावकं ७४ युध्येनाहृतमन्यर्थेन दानेकृतवेतनं न व्याधित
मकर्मण्यं व्याधितं परिभूयते ७५ परिश्रान्तं हि युध्येन विश्रान्तं सविधानतः हृत्यानं हतशारणं ना-
शास्तग्रहणत्तमे ७६ नवागतं हि तदेशे पर्मिश्रं युध्येन तन्त्रयात् हतमल्पमवीरं च परिक्लीणं न यु-
ध्यते ७७ युध्येते हृतानेहते प्रवीरैः सहसंगतं हतानन्तमनामकं प्रमाथिन पुरःसरं ७८ अग्राणा-
निर्वेलत्वार्थे शस्त्रोशान्ताय युध्यते नाभूयिष्ठमप्रमादेन निहृत्य स्वनयाभवः ७९ युध्येनाहृतमस
म्यामसमप्रवो युधवाहनं कलत्रगाभोजन्तीनकलत्रं संगरक्षमं ८० अनेकराज्यान्वयितमतिक्लेम
नयुध्यते अन्तर्गतानामिश्रशास्यमन्नः शाल्यं हि नक्षमं ८१ अन्योन्यमेव तेभिन्नं भिन्नगर्भं न युध्यते न
था चापहस्तं चैव न तथाराज्यान्तरीकृतं ८२ अविशुक्तं सुपक्वान्तं योऽतन्तक्षमं युधि पितृपैतामहं मौलं न
कुड्मलान्वितं क्षमं ८३ मिश्रं शत्रुभिरेकस्थं तदाक्रोनतयाः क्षमं हस्तयुक्तेन युध्येन युध्येतो हृतकारकं ८४
प्रयातयोपहस्तयुक्तं हस्तयुक्तं समं तयेन् सविविक्तिमं सविषयालिममाप्युदाहृतं प्रकृष्टदेशकालं वा
मिश्रविविक्तिममयोगिकं ८४ भान्यादेवीं वधाश्रामितामावलमहद्दलं विच्छिन्नवीवधासारं सैन्यं युडायते ८५

भृत्यमूलं कुपितसमं अस्वामिसंहतं चैव स्वामिना यद्धिताकृतं ८८ नश्यध्येतमित्रकूटं मित्रकूट
मनायकं पश्चात्कोपाभिनमं तद्धः पार्ष्णिग्राहमतमं ८९ आदेशिकं सतं भुइंमूछलान्नक्रियात्तमं
बलं व्यसनमित्यादितत्समीक्ष्यसमत्यतेत ९० दैवोपपीडितं मित्रं ग्रस्तं शत्रुबलेन च कामक्रोधसम
त्यैश्च दोषैः समभिकीर्तितैः ९१ नरेन्द्राद्याः प्रकृतयः समस्ताः परिकीर्तिताः पूर्वं पूर्वं गुरुतरं
तासां व्यसनमुच्यते ९२ इत्यादि सर्वप्रकृतेयथावद्बुध्येत राजा व्यसनं प्रयत्नात् बुध्वाथ शक्त्या
व्यसनस्य कुर्यात्कालाहीनं व्यपरोपणं हि ९३ प्रकृतिव्यसनानि मूर्तिकामः समवेतेत न हि प्रमाद
दर्पात् प्रकृतिव्यसनान्युपेक्षते यो न चिरान्नृपः पराभवति ९४ इदमिदमिति सम्यक्कर्मणा यो
जनीयं नियतमिति विचिन्त्य प्राप्य दीहमानः स्तनयपिहितरन्ध्रः प्राकृतो यस्य वर्गः क्षितिपति
रुपभङ्क्ते स त्रिवर्गं विराय ९५ इति कामन्दकीये नीतिसारे उत्सारप्रभोसाप्रकृतिव्यसनानि चयोद
शः सर्गः १३ अमात्याद्याः प्रकृतयो मित्रान्ता राज्यमुच्यते अशेषराज्यव्यसनात् पार्थिवव्यसनं गुरु
१ राजा व्यसनी राज्यव्यसनापोहने क्षमः न राज्यव्यसनापोह समर्थो राज्यमूर्जितं २ अशास्त्रचक्षु
ष्पतिरन्धस्तत्वाभिधीयते वरमन्धो न चक्षुष्मान्मदोराद्विमसत्पथः ३ मन्त्रिभिर्मन्त्रकुशलैरन्धः स
न्नार्यते न्धः चक्षुष्मांश्च मदान्धः सन्नात्मानं हन्तापे शोषतः ४ शास्त्रचक्षुर्नयपरस्मात्महामात्यमतेस्थितः
धर्मार्थप्रतिघातीनि व्यसनानि परित्यजेत ५ वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्थदूषणमेव च स्त्रीतं व्यसनतन्त्रैः

कां
नीं
२७
२७

क्रोधजं व्यसनत्रयं ६ कामजं मृगया द्यूतं स्त्रियः पानं तथैव च व्यसनं व्यसनार्थज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृ
तं ७ वाक्पारुष्यं परं लोक उद्वेजनमनर्थकं नकुर्यात्प्रियया वाचा प्रकुर्याज्जगदात्मतां ८ अक
स्मादेव यः कोपादभीक्ष्णं बहु भाषते तस्मादुद्विजते लोकः सस्फुलिङ्गादिवानलात् ९ हृदये वाग
शिलीढाग्रमर्मच्छिद्विपतन्मुहुः तेन विद्धो नरपतिः सदीयो याति वैरितां १० नोद्वेजयेज्जगद्वाचारू
क्षया प्रियवाग्भवेत् प्रायेणाप्रियकर्मा यो रूपेणापि विहिंस्यते ११ असिद्धसाधनं षड्भिः शासनं दण्ड
मुच्यते तत्फलैः पातयेद्दण्डं युक्तदण्डः प्रशस्यते १२ उद्वेजयति भूतानि दण्डपारुष्यवान्नृपः
भूतान्युद्वेज्यमानानि द्विषतां यान्ति संश्रयं १३ आश्रिताश्चैव लोकस्य विवृद्धिं यान्ति विद्विषः वि
वृद्धाश्च विनाशाय तस्मान्नोद्वेजयेत्प्रजाः १४ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते महीभुजः लोकवृ
द्ध्या नरेन्द्राणां वृद्धिमन्त्यङ्गतयेत्वयः १५ महत्यप्यपराधे तु दण्डं प्राणान्तिकं त्यजेत् क्रू
रेणाल्पापराधेन युक्तदण्डः प्रशस्यते १६ दूष्यस्यादूषणार्थं च परित्यागो महीयसः अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञै
रर्थदूषणमुच्यते १७ नरकस्यात्मनाविष्टः कोपेनातिबलीयसा नित्यमात्महिताकाङ्क्षी न कुर्यादर्थदू
षणं १८ यानतो भोग्यानवनो यानानभिहरणं तथा तत्त्विका साग्रमाया सप्रीतवातो त्सवीदृतं अभियानस्य स
म्भाषायानव्यसनजं महत् ३ः श्चैत्रतसप्तिकृता कुशाकाष्ठकल्मषः हृतसङ्कूलजारो यालताकण्टकपारुवे
शैलपादलतानालस्याणुवल्मीकपीडनं पङ्कद्रोणाततैः शैलसरिद्दिपितकुलिश वपवत्यपरिश्लेषो सामन्ता
टविकादिभिः

सबैसैन्यैश्च सकलैश्च परभिन्नैश्च मारणं कृत्ता जगरमातङ्ग सिंहव्याघ्रभयानि च २३ दवाग्निधूमसं
रोधो दिङ्मोहो भ्रमणानि च इत्यादि दृष्टदोषाणां मृगयायां समं स्मृतं २४ जितश्रमत्वं व्यायामश्च
मेदकफक्षयः चरस्थिरेषु लक्ष्येषु बाणसिद्धिरनुत्तमा २५ मृगयायां गुणा एते तानाहुस्त्वेतत्तत्वमं
दोषाः प्राणिहराः प्रायस्तस्मात्त्रयसतेमहत् २६ ग्रामादयो हि जीर्णान्ते योगयैव दिवानिशं चरेषु च
लक्ष्येष्विति च यत्र लक्ष्येषु बाणसिद्धिश्च जायते २७ अथ वै मृगयाक्रीडां वाञ्छेत् नगरान्तिके कारये
न्मृगयारण्यं क्रीडाहेतोर्मनोरमं २८ परितोऽस्मिन्परिखया मृगाणामप्रगम्यया प्राकारेण परिणाहा
न्मामर्द्धयोजनसम्मितं २९ गिरेरुपान्ते नद्यावा पर्याप्तजलशाद्वले सकण्टकलतागुल्मं विष
पादपवर्जितं ३० पादपैः पुष्पफलदैः विस्तीर्णैश्छिन्नहारिभिः स्निग्धशीतघनच्छायैर्वृतं
वैरूपशोभितं ३१ पांशुपूरितनिश्छिद्रं प्रभग्नप्रदरकन्दरं दलितस्थाणुवल्मीकपाषाणं समभू
तलं ३२ शोधितग्राहसलिलं सम्भृतजलराशयं नानापुष्पसमाकीर्णं नानाविहगसङ्कुलं ३३
मृगसङ्घैः चात्तसम्पूर्णं हस्तिनीकलभान्वितं मयूरटङ्कनखव्याघ्रं छिन्नशृङ्गविषाणि च ३४ स
खसंसेव्यलतया पुष्पवल्लीपिनद्धया वनराज्या परितोऽस्मिन्परिखातटजातया ३५ [illegible]हिर्हरान्तरा
भोगनिर्हृतसमभूतले अग्रगम्यं विभुसैन्यानां मनःप्रीतिविवर्द्धनं ३६ तद्वनेवरविन्नैः लोपायासस
हैर्दृढैः रतितैरतिभिः साश्वैर्भूभुजामभूतिभूतये ३७ तत्र सोमोतवेद्दस्यज्जनोजितपरिश्रमः क्रीडनाया।
स्वविविधामृगजालीः प्रवेशयेत ३८ अन्याकार्यविरोधेन यानमश्वङ्कुमानतमः क्रीडनायाविघोष्टजात

का॰
नी॰
२८
28

दासैः सहितोमत्तैः ३९ यदाचप्रविशेद्राजाक्रीडनार्थंतदाबहिः सन्नद्धंयत्ततस्तिष्ठेत्सैनोदूरा
दगोचरं ४० सद्भिर्यैर्मृगयायाते गुणाः साधुप्रकीर्तिताः क्रीडाप्रीतोनरपतिस्तांस्तत्रसमवाप्नु
यात् ४१ विधिरेषसमादिष्टोमृगयाक्रीडनेवरः नगच्छेदन्यथाराजामृगयायांमृगायथा
४२ महतास्त्राणेनापिधनस्यद्रावितमकृता तिः सत्यतातिदूरताक्रोधोवाक्पारुष्यत्वखण्डने ४३
लोभोधर्मक्रियालोपः कर्मणामप्रवर्तनं सतामागमविच्छित्तिरसद्भिः सहवर्तनं ४४ ॥
अर्थनाशःक्रियावर्णपतिस्रंवैरानुबन्धिता सत्यप्यर्थेनिराशात्मसत्यापिचरागिता ४५ ॥
प्रतिक्षणंक्रोधहर्षौसन्तापश्चप्रतिक्षणं प्रतिक्षणंचसंक्लेशाः सातिशङ्काः प्रतिक्षणं ४६ ॥
स्नानादिगात्रसंस्कारपरिभोगेष्वनादरः अव्यायामोऽङ्गदौर्बल्यंशास्त्रार्थाप्रत्यवेक्षणं ४७
गृहनेमूत्रशकृतोः क्षुत्पिपासोपपीडनं इत्यादीस्तत्रनिपुणाद्यूतदोषान्प्रचक्षते ४८ पा
ण्डवोधर्मराजस्तुलोकपालइवापरः द्यूतेनसस्त्रीविद्वान्कलत्राण्यपिहारितः ४९ न
लश्चराजाद्यूतेनहृतवाज्यमहोदये धर्मदारान्वनेत्यक्त्वापरकर्माकरोत्प्रभुः ५० रुक्मीभवीन्द्र।
तुल्यस्यापस्यनास्तिधनुर्धरः सबकलीहकलत्रल्याभोद्द्यूतदोषाद्धतः स्वयं ५१ राजाकौशिकहा
णांदन्तवक्त्रः विमर्दधीः तीव्रद्यूतकृताद्दोषाद्दन्तभङ्गमवाप्तवान् ५२ द्यूतादनर्थसंरम्भो
द्यूतात्स्नेहक्षयोमहान् एतानिसहितान्यान्यद्यूतादेः प्रवर्तते ५३ इतिकेवलदोषंहिद्यू।

तेराज्ञा परित्यजेत् समाह्वयं हि मेधावी दर्पिणां विनिवारयेत् ५४ कलातिपातः कार्याणां धर्मार्थ
परिपीडनं नित्यामपत्तरवर्तित्वात्साधुप्रकृतिकोपनं ५५ रहस्यभेदस्तत्वतात्कार्येषु प्रवर्तनं ई
र्ष्यामर्षस्तथा क्रोधो ऽनेकधः साहसं तथा ५६ इत्यादि च स्त्रीव्यसने दोषवैयच्च प्रकीर्तितं तस्मात्स्त्रीव्य
सनं राज्ञा राज्यकामः परित्यजेत् ५७ स्त्रीमन्वो लोकनतया व्यग्राणामल्पचेतसां ई हितानि हि
गच्छन्ति यौवनेन सह त्वरं ५८ गमनं विह्वलत्वं चु सक्ता नाशो विवस्त्रता श्वासस्वत्यप्रतापित्वा
मकस्माद्व्यसनं महत् ५९ प्राणग्लानिः सुहृन्नाशः प्रत्ताकृतिमतिभ्रमः सद्भिर्वियोगो ऽसद्भि
श्च सङ्गः नर्थेन सङ्गमः ६० स्खलनं वेपथुः कस्तन्द्रातितान्तस्त्रीनिषेवणं इत्यादि पानव्यसनमत्या
न्तं सद्भिर्गर्हितं ६१ कृतपीलवहौलोपेताः पानदोषेण भर्त्सा तयमतीणनामानोज
ग्मरत्यकहस्रयः ६२ योगीश्वरश्च भगवान् भार्गवो ऽत्यन्ततल्पधीः शुक्रः पानं मदाज्ञी
ब्राह्मणे शिष्यमौरसं ६३ पानसक्तो हि पुरुषो यत्र तत्र प्रवर्तते यात्यसेव्यव हार्यत्वे यत्र त
त्र प्रवर्तनात् ६४ कामं स्त्रियं निषेवेत पानं वा साधुमात्रया न द्यूतमृगये विद्वान्नात्यन्तव्यस
ने हिते ६५ तरपनयविधिज्ञैः श्रेयसां विघ्नकारि व्यसनमिरमदारं समचैवोपदिष्टं जनयति
हि तेसर्गादेकमप्यार्म्भौनाशं किमन भवति हन्तायोगपद्योदयेन ६६ चटयति परिभोगा
ग्राहितामिन्द्रियाणां कृतमपि विनिहन्ति स्रेष्टतां प्रेष्टतां च चलयति च विभूतिं श्रेयसीम

का
नी
३५
५१

यत्नी चैरपि विबुधमतीनां समकोऽयं प्रयत्नः ६७ अरिगणान्तिपतं व्यसने स्थितं परिभवन्विभवन्वि
चरेद्विकेः अपगतव्यसनास्त्ववधारितं न परिभवन्निचरेद्विजिदः ६८ इति कामन्दकीये नीतिसा
रे व्यसनवर्गो नाम चतुर्दशः सर्गः १४ नानाप्रकारैर्व्यसनैर्विमुक्तः शक्तित्रयेणाप्रतिमेन ।
युक्तः परं त्वव्यसनोपपन्नं यायान्नरेन्द्रो विजयाभिकाङ्क्षी १ प्रायेण सन्तो व्यसने रिपूणां ।
यातव्यमित्येव समादिशन्ति तथैव पतो व्यसने हि नित्यं तमल्पसत्त्वं मुदितोऽभियायात् २
यदा तमल्पप्रशमं निहन्तुं पराक्रमाद्दूर्जितमण्णमित्रं तदा हि यायादहितानि कुर्वन् परस्याव
कर्षणपीडनानि ३ समुन्नमसंविषयं परस्य यायात् स्वं विजयाय राजा सस्योपचा ।
तेन परस्य हन्त्रि च्छेदः सस्योपचयस्तु माघ्य ४ विग्रहस्थः प्रवृत्तो विचिन्त्य न भयप्रदेशात्
परकर्मवेदी सर्वोवधा सारविमर्द मार्गो विषोद्र रिंत्री द्विषतोः प्रमन्तः ५ समप्रदेशो विषमे
च भूमेर्निम्ने स्थले वा समवेतयायात् अनात्तरः सन्नभयो हि विद्वान्सन्नद्धगुल्मो विहितान्न ।
पानः ६ ग्रीष्मप्रभूताम्बुवनेन यायान्निर्वासनार्थं करिणो ययात प्रावृतेः मासो ग्रीष्मकृतातप
तापाद्भवति कष्टानि मतङ्गजानां ७ सस्यक्रियाणामपि कुन्त्रणानाम् शरीरे ष भिन्नानन्व ।
लीति आयासयोगेन हि समुहृद्धः प्रसह्य हन्ति हि रिदान प्रतापः ८ सर्वाणि सत्त्वानि खलु प्ल
कालेविनाम्भ्रनायान्निपरां मवस्थां प्रत्यन्तमप्रवितमकायाः भयान्निमयः करिणोऽपि वन्नः ९